

Modernlik kavramı çağın özelliklerini, kendinden önceki çağ ile karşılaştırarak, ortaya koymayı ifade ettiğinden, modern felsefenin temel özellikleri, Orta Çağ felsefesinin özellikleri ile karşılaştırılarak ortaya koyulmaya çalışılır.

Orta Çağ'dan modern çağa geçişi belirleyen en önemli unsurlardan biri modern bilimde gerçekleşen bilimsel devrim olmuştur.

Bilim, bu dönemden itibaren hâkim entelektüel otorite hâline gelip kültürel dünya tasavvurunun tanımlayıcısı, yargılayıcısı ve hamisi olarak dinin yerini alınca, felsefe de kendisini ve alt alanlarını bilimden hareketle tanımlama durumuna gelmiştir. Modern felsefe, kozmosun parçalanmasının yarattığı sonuçların etkisi altında gelişir.

Kozmosun parçalanması, elbette her şeyden önce İlk Çağ ile Orta Çağ felsefesine damgasını vuran klasik dünya görüşünün ya da teleolojik evren anlayışının yıkılmasını ifade eder.

Modernlik ruhunun somut ifadesi hâline gelecek olan bu anlayış, yeni bir çağ ile birlikte bilginin artık insandan ve insanın ihtiyaçlarından hareketle talep edildiğini gözler önüne serer.

Bilginin insandan hareketle düşünülmesi veya kurulması, her şeyden önce bilginin özne zemininde kavrandığına işaret eder.

Yani bilginin nesnesi bakımından değil de öznesi bakımından ele alındığına işaret eder.

Francis Bacon Bacon (1561-1626), modern düşüncenin, Descartes'la birlikte, en önemli temsilcisidir. O modern felsefenin ilk büyük filozofu, modernlik ruhunu en iyi karakterize eden, hatta bir anlamda öncülüğünü yapan bir filozof olarak kabul edilir.

Bacon bilimcidir, yani en genel anlamıyla rasyonalisttir.

Aslında bilimciliği açık seçik bir biçimde ilk savunan, ilk büyük filozof olarak Bacon, doğayı doğrulukla bilmenin tek güvenli yolunun bilim olduğunu, bilimsel yöntemin insana doğayı denetleyeceği bilgiyi sağlayacağını ileri sürmektedir.

Bacon'ın Bilimler Sınıflaması Bacon'un The Advancement of Learning [İlahi ve Beşeri Bilginin İlerlemesi] bilgideki, Novum Organum(Büyük Yenilenme) bilimsel yöntem ve metodolojideki, Nova Atlantis [Yeni Atlantis] ise toplum ve politik alandaki reform teşebbüsünü ifade eder.

İlahi ve Beşeri Bilginin İlerlemesi adlı eserinde, Avrupa uygarlığının entelektüel açıdan bir çıkmaz sokak veya kriz içine girdiğini; bu krizden çıkılabilmesi veya ileriye doğru yol alınabilmesi için ortadan kaldırılması gereken birtakım engeller bulunduğunu öne sürer ve dolayısıyla geleneğe karşı savaş açar.

İlimlerin evriminde, deneysel yöntemin kuruluşunda büyük rol oynamış olan Novum adlı eserinde Bacon, Aristoteles'in Organon adlı eserine karşı, bilimlerin ilerlemesini sağlayacak yeni bir mantık, daha doğrusu yeni bir yöntem önerir.

Bacon bu eserlerinde doğa üzerindeki teknolojik kontrol rüyasını anlatmıştır.

Teknolojik akıl, ona göre bizi yeni topluma götürecek bir disiplindir.

Bir başka ifadeyle, metodolojik ve siyasi problemler birbiriyle yakından bağlantılı bir biçimde düşünülmüştür ve bu iyi toplumu oluşturmak için doğaya hükmetmenin aracı olacak yegâne bilimdir.

Bacon tasarladığı doğrultuda yol alabilmek, projesini hayata geçirebilmek için önce seküler veya modern bir tutumla çeşitli disiplinlerin, söz gelimi bilim, felsefe ve teolojinin birbirleri karşısındaki durumunu, onları birbirlerinden ayıran sınırları ve nihayet bilimlere ilişkin sınıflamasını ortaya koyar. Onun söz konusu sınıflamasında, bilginin farklı dalları veya çeşitli bilimler, insan zihninin farklı meleke ya da yetilerini temsil eder.

Örneğin, tarih belleğe, şiir ya da edebiyat hayal gücü ya da imgeleme, felsefe de akla karşılık gelir.

Bacon doğal nedenleri bilmenin, nesnelere tanıma ve doğa üzerinde egemenlik kurmayı mümkün kılacağını söyler.

Bacon'a göre, doğaya bakmadan ve doğayı gözlemeksizin yalnızca aklın gücüyle ortaya konan aldatıcı düşünceler, spekülasyonlar, teoriler bir çeşit delilikten başka bir şey değildir.

Bilim yapmak demek, doğayı tanımak ve onu kontrol altında tutmak demektir.

Bacon'ın Klasik Bilim Anlayışını Eleştirisi ve İdoller Bacon, geçmişin bütün otoritelerine, klasik bilgeliliğin düşünme biçimleriyle sözde araştırma yöntemlerine, Orta Çağ'ın Antik Yunan mirası üzerine yükselen bilgi anlayışına karşı çıkar.

Ona göre klasik felsefe, bilgi adını almaya layık hiçbir şey üretememiştir.

Çünkü Bacon'a göre, ondaki sözde bilgeliliğin temelleri, yöntemleri ve dolayısıyla sonuçları yanlıştır.

Bacon, modern bilimi inşa etme ve bilime dayalı teknik ilerleme projesini hayata geçirmek için, modern ampirizmin (deneycilik) doğuşunda önemli bir teorik unsur olma işlevi gören meşhur “idoller öğretisi”ni gündeme getirir.

O, bu bağlamda, insan zihninin doğuştan boş bir levha olmadığı gibi, dünyayı olduğu gibi yansıtan ideal bir ayna veya düzlem de olmadığını belirtir.

Bacon, zihinde doğuştan var olan ve zihnin dış dünyadaki nesne ya da olayların nesnel bir resmine ya da temsiline ulaşmasını engelleyen idolleri belirler.

Bacon, doğru bilgiye ulaşmak için zihnin bu engellerden kurtarılması gerektiğini öne sürer.

İdoller, onun gözünde, zihni yoldan çıkaran, en azından onu doğaya ilişkin olarak tam ve sağlam bir kavrayışa erişmekten alıkoyan karakteristik hatalar, doğal eğilim veya kusurlardır.

Bacon, doğru bir doğa bilgisi elde etmek, doğa karşısında yanılmılardan korunmak için kendilerinden kurtulmamız gereken idolleri dört grupta toplar.

Kabile, Mağara, Çarşı Pazar ve Tiyatro idolleridir.

Kabile (Soy) İdoller: Bunlar, insan doğasında var olan ve onu doğru yargılara erişmekten alıkoyan ve bütün insan soyu için ortak olan idoller (ön yargılar) dir.

Bu idoller yüzünden nesnelere kendimize benzetiriz, kendi ölçülerimize göre kavramaya çalışırız; onları kendi ölçü ve koşulları içinde göremez oluruz.

Bacon, bunları insan doğasının sınırlılık ve zayıflıklarından kaynaklanan putlar olarak yorumlar.

Mağara İdoller: Bacon, insan soyuna ortak olan idollerden sonra, her bir bireye özgü olan putlara yer verir.

Bacon, mağara derken Platon’un “Devlet” adlı eserindeki “mağara benzetmesi”nden esinlenir.

Bacon’a göre her birimizin bireyliği kendi içine kapanmış olduğumuz bir mağara gibidir.

Doğaya biz bir ağaradan bakarız.

Bu mağaranın içine giren ışınlar herkeste başka türlü kırılır.

Her insanın kendine özgü yetenekleri, çevresi ve yetişmesi söz konusudur.

Bunlar, doğrudan doğruya insan doğasından kaynaklanmayıp kültürün eseri olan, bu yüzden bireylerin farklı ailevi temellerinden, çocukluk deneyimlerinden, eğitimlerinden, cinsiyetlerinden, dinî veya sınıfsal aidiyetlerinden kaynaklanan inançları veya ön yargıları yansıtır.

Çarşı Pazar İdoller: Bu ön yargılar sözlerin düşüncelerimiz üzerindeki etkilerinden doğar, yani bunların kaynağı dildir.

İnsanlar birbirleriyle sözcükler ve dil aracılığıyla ilişki ve iletişim kurarlar. Geçmiş çağların görüşleri dilde kalıplaşmışlardır.

Bu dil kalıpları birer ön yargı kaynağıdır.

Tiyatro İdoller: Bacon’a göre, sonuncu idol türü, eski teorilere bağlanmaktan, otoritelere inanmaktan doğan idollerdir.

Tiyatro metaforunu Bacon geçmişin yanlış felsefi sistemlerinden kaynaklanan ön yargıları anlatmak için kullanır.

Bacon’ın Tümevarım Yöntemi Bacon, idolleri ve geleneksel felsefe sistemlerini çürüttükten; zihni putlardan, ön yargılardan, yanlış fikirlerden, boş inançlardan arındırdıktan, zihni geçmişin olumsuz etkisinden kurtulmuş bir “tabula rasa” (boş levha) hâline getirdikten sonra, Descartes’in da yaptığı gibi, yeni bir yöntem ortaya koymaya; insana, doğa bilimlerinde ve başkaca araştırma türlerinde yol gösterecek doğru, bilimsel yöntemi formüle etmeye çalışır.

Bacon, bilim için yöntemin önemli olduğunu, yöntemsiz olarak yapılan deneylerin karanlıkta el yordamıyla yol bulmaya çalışmaktan başa bir şey olmadığını ileri sürmektedir.

Yöntemin gözleme düzen kazandırmak ve doğaya doğru sorular sorabilmek için gerekli olduğunu savunan Bacon açısından, gözlem temel olsa da asla yeterli değildir.

Ona göre, duyuların sağladığı verilerin bir şekilde ıslah edilmesi; doğru ve sağlam bilgiye erişebilmek için duyulara birtakım deneysel tekniklerle yardım sağlanması gerekir.

Bacon bu amaçla, dört adımlı yeni bir bilimsel yöntem önerir.

Önerdiği tümevarım yönteminin dört adımını şu şekilde belirler:

- Fenomenin ortaya çıktığı örnek durumların bir listesini yapar
- Fenomenin ortaya çıkmadığı olumsuz örneklerin bir listesini yapar
- İncelenmekte olan fenomenin değişen oranlarda mevcut olduğu durumların bir listesini yapar.
- İncelenen fenomenin sahip olmadığı örneklerden oluşan dışlayıcı bir tablo yapar.

Bacon’ın yeni yönteminin değeri, yöntemi uygularken uyulacak kurallardan kaynaklanmaktadır.

Bu kurallardan en önemlisi, tek tek olgulardan önermeler yükselirken acele genellemelerden kaçınmaktır.

Ancak Bacon’ı modern felsefe ve bilimin önemli filozoflarından biri yapan husus; onun, Aristoteles’in dedüktif mantığının tek yanlılığını görmesi ve yeni bir araştırma mantığı bulma çabasıdır.

RENÉ DESCARTES

Descartes’in temel amacı veya en büyük projesi, bütünüyle seküler bir araç olan akıl aracılığıyla, sağlam bir köken, apaçık ve tartışılmaz ilkelere dayanan doğru önermeler sistemi, parçaları arasında

organik ilişkilerin bulunduğu yepyeni bir sistem, bir bilgi ağacı meydana getirmek olmuştur.

Descartes, bu bilgi bütünü bir düzen içinde inşa etme mücadelesi vermiştir.

Bilgi ağacı metaforuna göre, Descartes açısından bilgi, metafizikle; metafiziğin kendisi de benlikle başlar.

Descartes bu düzen içinde, benlikten daha sonra Tanrı'ya, Tanrı'dan da cismin bilgisine ulaşılacağını dile getirir.

Öznen hareketle yeni bir başlangıç yapan Descartes, bilgi ağacının farklı dallarının bilgisine ulaşmak için önce yöntem konusunu ele alır.

Descartes, esas itibarıyla matematikten yola çıkarak yeni bir yöntem önerir.

Skolastik felsefenin bilginin, bilinen nesnenin yapısına göre farklı türlere ayrıldığı görüşünü reddedip insanın bilme yetisinin, kendisine neyi konu alırsa alsın, hep aynı kaldığı için temel bir yapısı olması gerektiğini ve dolayısıyla, bilgide esas önemli olanın doğru yöntem olduğunu öne sürerken; bilginin yöntem bakımından birliğini savunur.

Descartes'ın Yöntem Anlayışı Descartes için yapılması gereken şey açıktır.

Önce aklımızın temel yapısını, sahip olduğumuz entelektüel güçleri ortaya koyup sonra bu güçleri, onlara gereği gibi yol gösterecek kurallarla ya da yöntemle teçhiz etmek.

Yapılacak bu iki şey için de Descartes matematiğe başvurmuştur.

Bu çerçeve içinde, matematikte onu en fazla etkileyen şey, matematiğin yöntemsel ve kavramsal bakımdan sergilediği açıklık ve dakiklik, matematiksel kanıtlamaların kesinliği ile matematikteki akıl yürütmelerin sağlamlığı ve kesinliği olmuştur.

Matematikten hareketle oluşturduğu yönteminin dört kuralı vardır:

- "Doğru olduğu açık ve seçik bir biçimde bilinmeyen hiçbir şeyi doğru kabul etmemek gerektiğini" bildiren ünlü "Apaçıklık Kuralı",

- "Düşünceleri mümkün olduğu ve gerektiği kadar bölümlere ayırmak gerektiğini" öne süren "Analiz Kuralı",

- "Bileşik şeylerin bilgisine en basit ve anlaşılması en kolay şeylerden başlayarak yükselmenin önemine işaret eden" "Sentez Kuralı"

- "Bütün bu işlemler sırasında hiçbir şeyin unutulmadığından emin olmak için eksiksiz sayımlar yapmak gerektiğini" bildiren "Sayma Kuralı".

Cogito Descartes bilgide sağlam noktayı, güvenilir çıkış noktasını bulmak için işe şüphe ile başlar.

Felsefede de tıpkı matematikte olduğu gibi kesin apaçık doğrulara ulaşınca kadar bu şüphe sürdürülecektir.

Şüphe etmek bir çeşit düşünmedir; düşünmenin bir durumudur ve bu durumun bütün düşünme için geçerliliği vardır.

Buna göre, maddi dünya gerçekte var olmasa da Descartes gerçekte sürekli olarak rüya görüyor olsa bile, her zaman birileri tarafından yanıltılıyor olsa da o en azından düşündüğü için var olması gerektiği sonucuna varır.

Neden, nasıl ya da niçin şüphe duyuyor olursa olsun, onun şüphe duyabilmesi için öncelikle var olması gerekir.

Cogito ergo sum- Düşünüyorum, öyleyse varım.

Descartes'ın ulaştığı bu önerme, sıradan bir mantıki sonuç çıkarma değildir.

Bu, doğrudan doğruya kavranan, kesin bir bilgidir.

Burada, Descartes'ın düşünme derken bugün bizim "zihin" dediğimiz şeyi anladığını da ifade etmek gerekir.

Onun "cogito"yla öncülüğünü yaptığı özne çıkışlı bu yaklaşım, içeriden dışarıya doğru bir yaklaşım diye tanımlanabilir.

Bu, esas itibarıyla Descartes'ın bütün bir dünyayı "cogito"dan veya düşünen benlikten hareketle kurma veya inşa etme projesine karşılık gelir.

Descartes'ın Tanrı Kanıtlamaları Descartes'ın bütün bir bilgi ağacını baştan ortaya koyabilmesi ve bilginin inşası projesini hayata geçirebilmesi, Tanrı'nın var olduğunu ve onun aldatan bir varlık olmadığını kanıtlamasındaki başarısına bağlıdır.

O, bu amaca uygun olarak Tanrı'nın varlığını üç ayrı yoldan kanıtlamaya çalışır.

- Nedensel kanıtlama

- Kozmolojik kanıtlama

- Ontolojik kanıtlama Descartes Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtlamaları neticesinde, Tanrı'nın varoluşunu, ruhumuzda "sonsuz ve yetkin varlık" düşüncesinin bulunması fikrine bağlamıştır.

Sonlu ve eksik bir varlık olan insan böyle bir düşüncüyü kendiliğinden yaratamazdı.

Descartes düşünen bir şey ve bedenden tamamen bağımsız bir töz olarak kendi 'ben'inin var olduğunu; ezeli-ebedi, mutlak bir, her şeyi bilen, kadir-i mutlak ve mutlak iyi bir yaratıcı Tanrı'nın var olduğunu tam bir kesinlikle ve açık seçik olarak bildiğini ortaya koyar.

Üstelik sağlam bir stratejiye, hakikate erişmek için iyi bir kurala sahiptir.

Descartes zihninde, açık seçik Tanrı idesine ek olarak, açık seçik idelerden oluşan matematiksel

doğruların da bulunduğunu söyler.

Bundan sonra kendisine, açık ve seçik idelerden oluşan matematiksel doğruların bilgisine sahip olan insanın bu sınırların ötesine geçerek, dış dünyadaki şeylerle ilgili bilgilere de sahip olup olamayacağını sorar.

Descartes'ın sisteminde üç töz vardır.

Bununla birlikte, bu üç tözden biri olan Tanrı, yaratılmamış bir töz olarak, esasen sistemin dışındadır. Descartes'ın Tanrı anlayışı dünyayı ve yasalarını yarattıktan, hareket için gerekli enerjiyi aktardıktan sonra kıyıya çekilen, dolayısıyla dünyaya müdahale etmeyen, mucize yaratmayan, evrenin muhafazası ve himayesi fonksiyondan yoksun deistik Tanrı anlayışıdır.

Descartes'ın mekanizminde, canlılıktan, akıldan yoksun kaba bir maddi varlık olarak doğa bulunur. Onda doğa, gerçekten de yaratan yerine yaratılan, yani Tanrı'nın mutlak boyunduruğu altında hiçbir özerkliği kalmamış edilgen bir alan olarak ortaya çıkar.

Tanrı ve doğa arasındaki bu karşıtlık Descartes felsefesinin düalist yapısının önemli uğraklarından ilkidir.

Düalizmin en az birincisi kadar belirgin ve önemli olan ikinci uğrağı ise zihin beden düalizmi olarak ortaya çıkar.

Aslında birincisi gibi bu ikinci düalist anlayış da Descartes'ın zihinle beden arasındaki ayrımı ortaya koyma ve düalizmi ifade etme biçimi modern düşüncenin bundan sonraki seyrini önemli ölçüde değiştirecek kadar farklılık gösterir.

Cismin, maddenin veya bedenin en temel niteliği uzam (yer kaplama)'dır.

Cisimde olup biten her şey yer kaplamanın değişik biçimleridir.

Zihin ise Descartes'ta, bütünüyle gerçek, ayrı ve müstakil bir tözdür.

Ve temel özelliği düşünme (cogito)'dir.

Descartes ve Mekanizm Descartes'ın doğası baştan sona mekaniktir.

Doğa basınç ve çarpma yasalarına göre işleyen bir makine gibidir.

Bu doğa içinde asıl gerçek yer kaplama ve yer değiştirmedir.

Bir başka deyişle uzay ile içindeki hareketlerdir.

Descartes'ın bu mekanist doğa tasarımı, Rönesans'tan itibaren oluşan doğa anlayışının devamı niteliğinde metafiziksel bir temellendirmedir.

Ona göre doğada olup biten her şey, zorunlulukla dışarıdan gelen bir nedenin etkisi ile oluşur.

Doğanın hiçbir yerinde rastlantı yoktur.

Ruh Beden Dualizmi "Cismin ve ruhun öz niteliği nedir?" sorusunun cevabı tarih içinde birçok filozof tarafından olduğu gibi Descartes tarafından da sorun olarak ele alınır.

Ruhun özü düşünme, geniş anlamıyla bilinçtir. Duyumlama, algılama, duyum vb. düşünmenin yani ruhun öz nitelikleridir.

Cismin temel niteliği ise yer kaplamadır.

Yani cisimden rengi, biçimi, kokuyu, tadı, sertliği, ağırlığı kaldırırsak cisim ortadan kalkar.

O hâlde ruhta tüm olup bitenlerin dayanağı, düşünme, cismin tüm biçimlerini taşıyan temel de yer kaplamadır.

Descartes'a göre organizma da cansız maddenin uyduğu yasalara göre çalışır.

William Harvey'in kan dolaşımı üzerine yaptığı çalışmayı, Descartes organizmanın sınırlar fizyolojisine uygulamıştır.

Ona göre sınırlarda can ruhları (spiritus animales) dolaşır.

Hafif, hareketli ve akıcı olan can ruhları, kanın en ince bölümlerinin kalpte ısınıp kandan ayrılmasıyla oluşur.

Bu bölümler önce beyne ulaşır, sonra da algılayamadığımız izlenimlerden dolayı harekete geçer.

Bütün istençsiz hareketler böyle oluşur.

Ruh ve beden birbirini nasıl etkiler? Descartes'a göre insan bedeninin her tarafı ruhla karşılıklı etki hâlinde değildir.

Sadece beyin, doğrudan doğruya ruh ile değme hâlidir.

Beden ile ruhun beyindeki karşılaşmalarını açıklamaya çalışan Descartes beyinde tek bir nokta aramaktadır.

Bu nokta beyinde çift olmayan tek organ "kozalaksı bez" de bulunduğu kanaatinde.

Kozalaksı bez ruhun beden ile etkileştiği noktadır.

Bu nokta ruh etkilerinin çıktığı ve ruha etkilerin ulaştığı nokta demektir.

Descartes'ın bu düalist yaklaşımı yüzyıllar boyunca tartışılmış ve eleştirilmiştir.

18. yüzyıl düşüncesi, akla güvenmenin doruğa ulaştığı çağdır. Bu çağda, doğa karşısında başarı kazanan aklın, kültür dünyasında ve insanı bilmede de aynı başarıyı gerçekleştirme çabası vardır. Bu yüzyılda temel anlayış, “Aklını kendin kullanma cesaretini göster” düsturudur. Ancak bu yüzyıl aynı zamanda rasyonalizm ve spekülative metafiziklere karşı köklü bir eleştirinin başlatıldığı bir eleştiri dönemidir. 17. yüzyılın durağan tablosunun yerini 18. yüzyılda bir canlılık almıştır. 18. yüzyıl, tüm kurumları aklın eleştiri süzgecinden geçirirken aynı zamanda aklın kendisini de bu süzgeçten geçirmeyi ihmal etmemiştir. Akla bu kadar güvenmek için onun içyapısını bilmek gerekir. Bunu en sistematik biçimde gerçekleştiren Kant olmuştur. Ancak ona bu yolu açan filozoflar Locke ve Hume’dur.

JOHN LOCKE (1632-1704) Modern felsefe çizgisinde bulunan Locke eski dünya görüşüne karşı çıkarken sadece skolastisizmin teleolojik dünya görüşüne değil, 17. yüzyılın tüm rasyonalist metafiziklerine de karşı çıkar. Onun bu bakımdan haksız olduğu söylenemez. Çünkü Descartes’ta görülen modern felsefe, skolastik görüşten tam olarak kopmuş değildir. Diğer 17. yüzyıl filozoflarında olduğu gibi, Locke da evreni bir makine olarak tasarlamıştır. Ona göre, insan zihninin bu devasa makinenin nedenlerini bilebilmesi mümkün değildir. İnsan, kendi sınırlı melekесinin ulaşabildiklerini bilebilir. Yani insan sadece fenomenleri bilebilir. Bacon’da olduğu gibi Locke için de “*Bilgi güç içindir.*” ve bilmek eylemektir.

Bilginin Kaynağı Meselesi Empirist bilgi teorisinin temel öğretilerini, yani zihinde doğuştan düşüncelerin bulunmadığı ve bilginin deneyimden üretildiği ilkelerini mekanik bir gerçeklik görüşüyle birleştiren John Locke modern felsefenin anlayışına uygun olarak felsefesinde öncelikle bilgi konusunu ele alır. İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme’nin birinci kitabında Locke, amacının, insan bilgisinin kaynağını, kesinliğini ve genişliğini, araştırmak olduğunu söyler. Empirist bilgi anlayışının temellerini atma hazırlığı olarak Locke önce doğuştan düşünceler kuramını bir yana atar. Locke’un tezi, Descartes’ in doğuştan düşünceler öğretisine açık bir karşı çıkıştır. Locke, tüm ideaların deneyimden, tecrübeden, yaşantıdan geldiğini söyleyecekse, doğuştancılık teorisini reddetmelidir. Bu durumda doğuştan getirildiği iddia edilen idealar nasıl kazanılır? Locke’a göre cevap açıktır: Tüm ideaların kaynağı deneyimdir. Onun deyişiyle karanlık bir oda olan insan zihnine ışık getiren tek pencere deneyimdir. Locke’a göre, zihin başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış olan düz beyaz bir kâğıt gibidir (*tabula rasa*). Bütün idealarımız deneyden gelir ve bütün bilgilerimiz eninde sonunda deneye dayanırlar ve deneyden çıkar. İdealar, düşüncenin nesnelere ve ideaların (*tasarımların*) biricik kaynağı olan deneyi Locke, duyu (*sensation*) ve düşünüm (*reflection*) olarak ikiye ayırır. İdeaların kaynaklarından biri olan duyumun konusu, dışımızdaki algılanabilen nesnelere. Düşünümün ki de zihnin içinde olup bitenlerdir. Kendi ifadesiyle, “Bütün idealarımız bu iki kaynaktan birinden gelir. Duyum, vücudumuzdaki bir uyarımın ya da bir hareketin beyne ulaşması, sonra da zihnimizde bir duyumun doğmasıyla meydana gelir. Düşünüm ise, duyumdan gelen tasarımlar zihnimizde işlenirken bu işlemeyi, bu yetkinliği duymak ve yaşamaktan meydana gelir. Locke’un tamamen açık kılmayı istediği şey, duyum deneyimine sahip olmadıkça düşünüm deneyimine sahip olunamayacağıdır. Çünkü düşünüm, sadece zihnin kendi işlemlerinin farkına varması anlamına gelir. İdea Çeşitleri Locke’a göre idealarımızın bir bölümü basit, bir bölümü ise bileşiktir. Bütün bilgilerin en temel unsurları basit idealardır. Basit idealar, zihne duyu ve düşünüm yoluyla gelir. Zihne gelen bu idealar sonsuz bir biçimde yenileme, ölçüştürme ve birleştirme gücü kazanır ve bileşik idealar oluşturulur. Basit ideaları işleyip bunlardan bileşik ideaları oluşturan aktlar birleştirme, karşılaştırma ve soyutlama aktıdır. Birincil ve İkincil Nitelikler Locke, ideaların nesnelere olan bağımlı gösterebilmek için nesnelere birincil ve ikincil nitelikleri olduğundan söz eder. Ona göre kimi nitelikler, nesne hangi değişimleri geçirirse geçirsin o nesneden ayrılmazlar. Bu niteliklere Locke, nesnelere birincil nitelikleri adını verir. Bunlar nesnelere gerçek nitelikleridir. Bu birincil niteliklerin yanında nesnelere ikincil nitelikleri de vardır. Bunlar ise görünüştedir. Bu nitelikler bizde çeşitli duyular üretme güçlerinden başka bir şey değildir. Locke’a göre, hem birincil nitelikler hem de ikincil niteliklere ilişkin düşüncemizin üretiminde nesnelere duyularımız üzerinde etkide bulunması etkilidir. Ancak bu ikisi arasında şöyle bir ayrım vardır: Birinciler, cisimlerin andırımlarıdır ve bunlar cisimlerin kendilerinde gerçekten bulunurlar; fakat ikincil niteliklerin bizde ürettiği düşüncelerin nesnelere hiçbir andırımları söz konusu değildir. Locke, ideaların gerçekliklerine yani nesnelere uyumu ile ilgili olarak ideaları, gerçek-düşlemsel, uygun-uyuşmaz ve doğru-yanlış biçiminde üçlü bir ayrıma tabi tutar.

DAVID HUME (1711-1776) Locke ile başlayan İngiliz Aydınlanması'nın son temsilcisi olan Hume, Bacon ile başlamış olan empirizmin de en büyük temsilcisidir. 'Neden ve sonuç arasındaki bağı zorunluluğunun deneyden elde edilemeyeceği' fikriyle nedenselliğe yeni bir yorum getirmiştir. Yeni Çağ'ın bilim alanındaki en büyük başarısı olan mekanist doğa biliminin en önemli dayanak noktası olan nedensellik ilkesinin bu şekildeki yorumu, "pozitif bilimin imkânını ortadan kaldıracaktır" endişesiyle Hume, şüpheli bir filozof olarak adlandırılmıştır. Nedensellik analizi, onun tüm felsefi sisteminin merkezî bir ögesidir. Bilginin Kaynağı Problemi Hume, "A Treatise of Human Nature" adlı temel eserinde, bilgiye konu olan objelerin en temel öğelerine kadar inmeyi amaçlar. Bunun için de bilginin işlemlerini analiz ederek öncelikle zihnin algılarını "İzlenimler ve İdealar" (*Impressions and Ideas*) olarak belirlemekle işe başlar. O, bu ayrımın algıların kuvvet ve dirilik derecelerine göre yapıldığını ifade eder. Hume'a göre idealar izlenimlerin kopyaları oldukları için, ne kadar karmaşık olursa olsun, izlenimlere geri götürülebilirler. Hume, bütün ideaların kaynağının izlenimler olduğu tezini temellendirirken bu teze aykırı örneklerin varlığını da kabul eder. Ancak bunlar o kadar azdır ki bunların kendi tezini yanlışlamaya yetmeyeceğini söyler. İdea Çeşitleri Hume, izlenim-idea ayrımını yaptıktan sonra idea ve izlenimleri bir de basit ve bileşik olarak ikiye ayırır. Basit ideaların basit izlenimlere birebir karşılık geldiğini kolayca tespit edebileceğimizi; ancak bileşik ideaların bileşik izlenimlerle birebir örtüşmesi kuralının evrensel olmadığını ifade eder. Bellek ve hayal gücü sayesinde izlenimlerden idealar oluşturulduğunu ifade eden Hume'a göre, izlenimin tam anlamıyla tekrarlanması mümkün değildir. Ancak bellek, izlenimi (*izlenimin ilk canlılığının önemli ölçüde korunarak*) izlenim-idea karışımı olarak tekrarlamamızı sağlayan yeti; hayal gücü ise izlenimin canlılığının bütünüyle kaybolduğu ve idea olarak ortaya çıktığı yetidir. Bellek ve hayal gücü arasındaki farkı Hume, idea ve izlenim arasına koyduğu farkla özdeşleştirir. Bellek düşünceleri, hayal gücü düşüncelerinden dirilik ve canlılık bakımından daha üstün durumdadır. Hume, mevcut izlenim ve idealardan bileşik ve soyut idealara geçişi, evrensel birtakım ilkelerle açıklamaya çalışır. Bu ilkeler, çağrışım yasalarıdır. Pek çok idea ve zihnin yaratıcılığının kaynağında bu ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler temelde üç tanedir: Benzerlik, yer ve zamanda bitişiklik ve Nedensellik İlişkisi. Bu üç ilke de önemli olmasına rağmen izlenimden ideaya geçişte nedensellik ilkesi daha çok öne çıkar. Bir nesnenin varoluşundan ya da eyleminden, başka bir varoluşun ondan önce geldiğini ya da onu izlediğini düşündüren şey yalnızca nedensellikdir. Nesnelere, her zaman birbirinden uzakta ya da birbiriyle yan yana bulduklarına bizi inandıracak herhangi bir şey yoktur. Deney ve gözlem yoluyla bu özel durumda onların bağıntılarının değişmez olduğunu saptadığımızda; her zaman, bunları ayıran ya da birleştiren bir nedenin bulunduğu sonucunu çıkarırız. Olguya ait sorunlar hakkında, ortada olan bir olgudan ortada olmayan bir olguya geçiş yapmayı sağlayan ilişki, neden sonuç ilişkisi olduğuna göre; önce nedensellik ilişkisini inceleyip onun hangi kaynaktan türediğini görmek gerekir.

IMMANUEL KANT (1724-1804) Kant, Aydınlanma felsefesine önemli katkıları olan bir filozoftur. Onu aydınlanmacı kılan, eleştirel felsefesiyle insan aklının sınırlarını ortaya koyması; aklın mutlak otoritesini temele koyan etik anlayışı ve bilimci bir filozof olması gibi özellikleridir. Onun eleştirel felsefesi, insan zihninin güç ve eğilimlerinin bir keşfidir. Düşünce, davranış ve duygunun her alanında Kant, önce zihin tarafından yapılan katkıyı araştırır. Sonra da bu katkının eleştirel değerlendirmesine başlar. Kantçı felsefeyi nitelemede kullanılan transandantal idealizm, öznenin bir özelliğidir. Duyularla aldığımız veriler, kendi zorunluluk ve nesnel gerçekliğinin temellerini, bilen öznedeki mevcut olan bilme koşullarında bulurlar. Bu, bilinen anlamda gerçektir. Gerçek olan, insanın duyguları, düşünceleri ve davranışları aracılığıyla dünyayı deneyimleme kapasitesidir. Immanuel Kant, Kopernik'in evren teorisi üzerinde yaptığı köklü değişikliği bilgi teorisinde gerçekleştirmiştir. Kendisinden önceki bilgi kuramcılar bilgiyi açıklarken nesneyi ön plana çıkarıp özneyi pasif olarak konumlandırmışlardır.

Bilginin Kaynağı Problemi Kant'a göre bilginin iki kaynağı vardır: Duyarlık ve Anlama Yetisi. Bu iki kaynak, sentetik a priori yargıların kaynağıdır. Ona göre bütün bilgi hiç şüphesiz deney ile başlar. Fakat bilginin tamamı deneyden çıkmaz. Sentetik A priori Yargılar Kant, yargıları kaynağına göre, "A priori" ve "A posteriori" olarak ikiye ayırır.

A priori yargıların doğruluğunu kanıtlamak için deneye gerek yoktur. Zira onlar doğruluğunu kendi içinde barındırır.

A posteriori yargıların doğruluğu ancak deneyle bilinebilir. Yargıları kaplam ve içlemlerine göre ise "Analitik ve Sentetik Yargılar" olarak ikiye ayırır. Analitik yargılar, şeyler hakkında bilgi vermeyen önermeleri içerir. Bu tür yargılarda, yüklem olan terim özneye işlem ve kaplam bakımından özdeştir. Böyle yargıları yanlışlamak çelişki doğurur. Örneğin, "A, A' dir." önermesi analitik yargı olup kesin doğrudur. "A, A değildir." demek çelişkiye düşmek demektir. Analitik yargılar kesin, doğru ve zorunlu yargılardır (Kant, 1900: 7). Sentetik yargılar, şeyler hakkında bilgi veren yargılardır. Yüklem, öznedeki bulunan bilginin dışında yeni bir bilgi verir. Yüklem, öznedeki kaplam ve içlemi öznedeki farklıdır. Bu önermeleri yanlışlamak çelişkiye düşürmez. Kant, yaptığı bu sınıflama ile dört tür yargı elde eder. Bunlar; Analitik a posteriori, Analitik a priori, Sentetik a posteriori ve Sentetik a priori yargılardır. Kant'ın asıl ilgilendiği yargı türü, sentetik a priori yargılardır. Kant hem bilgimizi genişleten ve hem

de tümel ve zorunlu olan sentetik a priori yargıların mümkün olduğunu düşünür.

İdealizm; genel, felsefi olmayan gündelik anlamı içerisinde, yüksek ahlaki amaçlara bağlanma; zihnin tasarımı, ide ve ideallerini maddi, kaba gerçekliğin tam karşısına geçirme ve onlara insanın değerler cetvelinde başat bir rol verme tavrı olarak tanımlanır. Ancak, bu gündelik anlamı dışında, düşünce tarihinde idealist olarak adlandırılan filozoflar da vardır. Bu filozofların, 'idea'nın, 'ideal'in ne olduğu veya bu kavramlardan tam olarak ne anlaşılması gerektiği konusunda da bir fikir birliğine vardıklarını söylemek oldukça güçtür. İdealizmin, Platon'dan günümüze birçok farklı -epistemolojik idealizm, öznel idealizm, nesnel idealizm, empirik idealizm, dogmatik idealizm ve transandantal idealizm- türden kavramsallaştırmaları söz konusudur.

ALMAN İDEALİZMİ

19. yüzyılın başlarında felsefeye egemen olan ilk büyük akım Alman idealizmidir. Alman idealizmi kavram başlıca, Fichte, Schelling ve Hegel'i içine alan filozoflar çevresinin geliştirdiği bir felsefi çığırır. Bu çığır genel olarak kendi içerisinde kapalı bir bütün, genel bir atmosferdir. Bu ortak anlayış, öyle bir hâl almıştır ki, içinde yer alan düşünürlerin bu felsefedeki payını özel olarak belirtmek zaman zaman çok güç olmaktadır. Her yönüyle ortak bir anlayışın dile getirildiği Alman idealizminin merkezi, Jena Üniversitesi, sonra ise Berlin Üniversitesi olmuştur. Alman İdealistlerinin ortak bir sisteme varma isteği temel amaçlarını oluşturur. Filozofların ayırım gözetmeksizin bütüne varma arzusu aslında Kant felsefesiyle çelişen bir bakış açıdır. Çünkü Kant'a göre asıl olan sistem değil, kritiktir.

Ancak Alman idealistleri Kant'a karşılık kritiği olumsuz görür, negatif bir yaklaşım olarak değerlendirirler. Asıl olanın sistem olduğunu vurgular ve her defasında yapıcı bir sistemciliği yıkıcı bir eleştiriciliğe tercih ederler (Gökberk, 2014: 368-369). Alman felsefe geleneğinin önemli özelliklerinden biri, sisteme ilişkin aldıkları sağduyuya dayanan olumlu yaklaşımdır.

G.W.F. HEGEL Bir memur çocuğu olan Georg Wilhelm Friedrich Hegel, ilk önce Almanya'nın Tübingen şehrindeki Protestan İlahiyat Okulunda din bilimi üzerine çalışmıştır. Bir felsefeci olarak Hegel, evrensel bir sistem geliştirmeye çabalamıştır. Her ne kadar eserlerinin anlaşılması biraz güç olsa da bunlar kendisinden sonra gelen düşünürler üzerinde büyük etki göstermiştir. Hegel ilk başta özel hoca, sonra özel okul müdürü ve nihayet 1818'den itibaren Berlin'de bir profesör olarak orta sınıf hayatı sürmüştür. En önemli eserleri arasında, Tinin Fenomenolojisi (1807), Mantık Bilimi (1812-1816) ve Hukuk Felsefesinin İlkeleri (1821) yer alır (Skirbekk-Gilje, 2006: 392). Hegel'in Varlık Anlayışı Alman idealizminin en sistemci filozofudur. Hegel'in kurduğu sistem, felsefe tarihinin tanıdığı en büyük ve en kuşatıcı birkaç sistemden biridir ve bu sistemde Hegel, Elealılardan, Herakleitos'tan, Platon'dan başlayıp Kant ve Schelling'e kadar pek çok filozofun görüşlerini bir araya getirmiştir. Bu bakımdan, Hegel'in sistematik felsefesi, en son büyük sistem olarak ifade edilebilir. Hegel felsefesi yıkıldıktan sonra onun gibi büyük bir sistem kurma denemesine artık girilmemiştir. Hegel'in felsefesinde "*spekülatif*" olarak yani deneye hiç başvurmadan, salt düşünmenin sınırları içinde kalarak varmak mümkündür. Çünkü, Hegel'e göre felsefe, objelerin düşünce ile görülmesidir. Onun deneye hiçbir şekilde başvurmaksızın tamamen düşünce ile gerçekliğe ulaşabileceği düşüncesi, tam anlamıyla idealist bir tutum olarak değerlendirilebilir. Hegel felsefesinde doğru kavranması gereken temel kavram, tin'dir. Çünkü tarih, devlet, birey-toplum ve özgürlük adına yapacağımız değerlendirmeler, Hegel'in tinsel olarak adlandırdığı alanın dışsallaşması içerisinde zuhur etmektedir. Tinsel alanın oluşumunu üç aşamalı gelişim süreci içerisinde ortaya koyan düşünür, "tin"i bireyi aşan bir oluşum, devlet, din, sanat ve felsefe gibi varlıkların birleştiği bir ortam; toplum, tarih gibi kültür öğelerini kapsayan bir alan olarak tanımlamaktadır. Hegel'in Siyaset Görüşü Siyaset felsefesinin önemli düşünürlerinden biri olan Hegel'in politik olana ilişkin felsefi değerlendirmelerine genel olarak bakmak, çalışmamızın boyutlarını aşacağından dolayı biz burada Hegel'in devlet ve birey anlayışına kısaca değineceğiz. Demokrasiyi reddeden düşünür, bir şahsın, bir şefin egemenliği altındaki devlette ulusal fikrin hakiki anlamını bulacağını savunur. Çünkü düşünüre göre; "*Hüküm insan hâline gelmiş devlettir; bilinçli akıl hâline gelen gayrişahsi akıldır ve şahsi irade hâline gelen genel iradedir*" (Weber, 1998: 358). Hükümdarı bu şekilde betimleyen Hegel, aynı paralelde, akılcı bir toplumun anayasal bir monarşi olduğunu ifade ederek bir yerde nihai bir karar erkinin olması gerekliliğini vurgular. Hegel'in Tarih Görüşü Hegel'e göre tarih, "tin'in kendi özünü açtığı, kendini dışa vurduğu yer" olarak asla bir doğal oluş değildir. Çünkü bu kendini açan öz, özgürlükten başka bir şey değildir. Zira tin doğada kendini bir zorunluluk olarak açmaktadır. Bu yüzden tarihin özü, "insanın özgürlük bilinciyle

” yaptığı eylemlerdir. Gerçekten de o, tarihi kaba olguların toplamından meydana gelen gelişigüzel bir bütün, olayların anlamdan yoksun bir ormanı değil de tin’in kendi kendisini diyalektik olarak açınıladığı rasyonel ve dolayısıyla anlamlı bir süreç olarak görmüştür. Bu temel düşüncenin yanı sıra Hegel’de tarihin teleolojik bir tarafının olduğunu da unutmamak gerekir. Tin’in ve özgürlüğün gelişme basamakları bir bütüne doğru gitmek üzere birbirine bağlanan halkalar gibi diyalektik bir ilerlemeyi ihtiva eder. Bir diğer ifade ile Hegel, insanın özgürleşmesinin tarih içerisinde tamamlanacağını; başlangıçtaki bir birlik, özdeşlik olarak tin’in aynı zamanda “*tanrısal logos*” olduğunu; diyalektik oluş sürecinin bitiminde, tüm evrenin ve tarihin yine bu birliğe, bu özdeşliğe, bu tanrısal akla varacağını söyler.

En sade tanımıyla, Hegelcilik, Hegel'in öğrencilerinin geliştirdikleri öğretimdir. Geniş tanımıyla; metafizik ve diyalektik, estetik, siyaset ve toplum teorisi, teoloji ve din felsefesi alanında Hegelci düşünce geleneğinin Hegel'den sonra yaşamış olan çeşitli düşünürler ve araştırmacılar tarafından benimsenmesi suretiyle sürdürülmesidir(Cevizci, 2002: 480). Sistematik olarak sınıflandırıldığında da Hegelcilik: Almanya içinde ve Almanya dışında olarak ikiye ayrılır. Almanya içindeki Hegelcilik, üç ana başlık altında ifade edilebilir;

Ortodoks Hegelcilik: Hegelci görüşü hiçbir değişikliğe uğratmadan aynen sürdürmeyi hedef hâline getirmiş tutumdur. En önemli temsilcileri, Rozenkranz, Fischer ve Zeller'dir.

Yeni Hegelcilik: Bir yandan Hegel'in idealizminin sürdürülmesi bir yandan da devletin en yüce amaç olarak görülmesidir. En önemli temsilcileri; Kroner ve Liebert'tir.

Sol Hegelcilik: Hegel'in diyalektik yöntem ve oluş kavramını benimserken idealizmini ve yerleşik kurumları yadsıyan tutumdur. En önemli temsilcileri, Feuerbach, Marx ve Stirner'dir. Almanya dışında Hegelcilik ise; İtalya'da Benedetto Croce ve Giovanni Gentile, İngiltere'de Francis Bradley ve Bernard Bosanquet, ABD'de ise Josiah Royce tarafından çok güçlü bir biçimde temsil edilmiştir. Fransa'da ise varoluşçu bir Hegel yorumu geliştiren Jean Wahl'den sonra Alexander Kojève bir yandan Hegel ile Heidegger'in düşüncesini birbirleriyle uzlaştırmaya çalışırken diğer yandan Phanomenologie'yi insanın her türlü yabancılaşmadan kurtuluşunu ilan eden bir bildiri olarak yorumlamıştır.

GENEL OLARAK FEUERBACH FELSEFESİ VE HEGEL ELEŞTİRİSİ

Alman idealizminin yitirilmiş oğlu denilen Feuerbach (1804-1872), öğrenimine tanrı bilim ile başlamış, inançlarının sarsılmasıyla felsefeye geçmiştir. Hegel'den etkilenmiş ve çeşitli dersler almıştır; ancak bu tesir daha sonra Hegel eleştirisine dönüşmüştür. Feuerbach her ne kadar din eleştirisi ile tanınsa da onun töz'e dayanan felsefeye yönelik eleştirileri de dikkate değerdir. Bunlar aslında düşünce serüveninin iki temel göstergesidir. Feuerbach, felsefi öyküsünü: "*Tanrı, benim ilk; akıl ikinci, insan üçüncü ve sonuncu düşüncemdir.*" sözüyle özetlemektedir. Bu aynı zamanda A. Comte'un teolojik, metafiziksel ve bilimselden oluşan üç adımlı ilerleme modelinin tekrarıdır. Feuerbach'ın, Dine Dair Görüşleri Dini, insanın kendisini Tanrı'da yansıtmaya biçimi olarak gören Feuerbach'a göre dinin üretilmesinin arkasındaki esas neden insandır. İnsan icadı olan dinin mutlak gerçeklik olarak algılanması, yabancılaşmanın nedenidir. Din, yabancılaştırır; çünkü insanın özsel niteliklerini ve güçlerini, insanlığın kavrayışının ötesinde bulunan soyut bir Tanrı'ya yansıtarak bunlardan feragat etmesini gerektirir. Böylece insan kendine yabancılaşır, özsel kendiliğini kaybeder ve Tanrı'nın belirleyici nitelikleri hâline gelir. Feuerbach, Tanrı'nın yüklemelerinin gerçekte bir tür varlık olan insanın yüklemeleri olduğunu savunarak Tanrı'nın bir yanılsama olduğunu, insanın büyülenmesinden başka bir şey de olmadığını iddia eder.

Doğal olarak Feuerbach, hakikat, sevgi, erdem, irade ve iyilik gibi niteliklerin aslında insana ait olduğunu ve bunların insandan soyutlanarak Tanrı'nın mülküne dönüştürüldüğünü, insandan soyutlanmış bu niteliklerin tekrar asıl sahibine yani insana verilmesi gerektiğini savunur (Feuerbach 2008: 35-42). İnsan, Feuerbach'a göre, bu niteliklerin nihai hedefi hâline getirilmelidir çünkü asıl mülk sahibi odur. Böyle bir sonuç da insanı evrenin merkezindeki doğru yerine yerleştirmeye ilişkin Aydınlanma hümanizmi projesini somutlaştırır (Macit, 2010: 120-121).

GENEL HATLARIYLA K. MARX FELSEFESİ

Karl Marx (1818-1883), Almanya'nın Rhineland'da bulunan Trier'de doğmuştur. Yahudi kökenli bir ailenin çocuğudur. Ancak, babasının Avukatlık yapabilmesi için, dönemin şartları gereği Protestanlığı seçmişlerdir. Zengin bir aile olmamakla birlikte yoksul da değillerdir. Din-siyaset ilişkisinde radikal bir tavrın taşıyıcısı olmayan ailede liberal bir tutum söz konusudur. Bonn Üniversitesinde hukuk eğitimine başlamış, arzu edilen verim alınmayınca Berlin Üniversitesine gitmiştir. Bu değişim sadece bir üniversite değişimi sınırlarında kalmamış; Marx'ın ilgisi hukuktan felsefeye de kaymıştır (Singer, 2013: 13-14). K. Marx'ta Toplumsal Yapılar Genel olarak iki ana kategoriye ayrılan üretim biçimleri yani kolektif mülkiyet temelli ve özel mülkiyet temelli üretim biçimleri, Marxizm'e göre diyalektik yasalar çerçevesinde, tarihsel olarak dört tip toplumsal yapıda örneklenmiştir. Engels'in de katkılarıyla Marx, bu toplumlari;

- İlkel komünal toplum,
- Antik toplum,
- Feodal toplum,

- Burjuva toplumu şeklinde sınıflandırır.

Bunlardan antik toplum, kölelikle; feodal dönem toprak köleliğiyle; burjuva toplumu ise ücretlilikle birbirlerinden farklılaşır (Aron, 2000: 127). K. Marx'ın Gelecek Tasarımı Marx, tarihsel anlamda toplum yapılarını açıkladıktan sonra geleceğe yönelik değerlendirmelerde bulunur ve gelecekte ortaya çıkacak olan nihai toplumsal yapıyı "*Komünist toplum*" olarak ifade eder. Proletarya sınıfının ortaya çıkması ve burjuva sınıfına karşı durarak hâkimiyeti ele geçirmesi Marx'ta temel hedef olarak ifade edilmektedir. Mülkiyet ilişkilerinin tümü, tarihsel olarak değişime ve dönüşüme uğramıştır. Marx'a göre 18. yüzyıl burjuva devrimleri kısa süre içerisinde ciddi başarılar elde etmekte, bununla birlikte bu devrimlerin etkileri kendilerinin ötesine giderek onları geçmektedir. Kısa süreli bu devrimler, hızlı bir şekilde doruk noktasına ulaşmaktadır. Bu süreç, Marx'a göre her türlü geri çekiliş imkânsızlaşınca ve gerekli koşullar oluşuncaya kadar da sürecektir (Torun, 2011: 221).

K. Marx'ın Tarih Felsefesi Hegel'in tarih felsefesini bir dönüştürme işlemine tabi tutarak ve bambaşka bir içerikle ele alıp buradan etkileri son derece geniş bir tarih felsefesi çıkararak K. Marx ve F. Engels olmuştur. Marx için, Hegel'in tarih felsefesi olgulara gidilerek saptanacak gerçek ilişkilerin yerlerini filozofların kafasındaki ilişkilere terk ettiği bir tarih felsefesidir. Bu yüzden bu felsefenin sistematüğini "*gerçek ilişkilere*" göre doldurmak gerekir. Sistematüğün kendisi üzerinde herhangi bir şey yapmak gerekli olmasa da bir içeriğinin değiştirilmesi zorunludur. Doğal olarak böylesi bir müdahalenin Marx açısından sonucu, artık "*dünya tini*" ya da "*akıl*"ı değil, maddî ilişkilerin belirlediği bir "*bilinç durumu*" ifade eder. Çünkü Marx'a göre varlığı ve tarihi belirleyen şey, bilinç değil; tam tersine bilinci belirleyen şeyin varlık ve toplum olduğu bir gerçekliktir.

Ahlak felsefesinin temel problemleri bağlamında çeşitli yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Ahlaki bakımdan iyi bir eylemin ölçütünün ne olduğu bu bağlamda önemli bir tartışma konusudur. Kimi yaklaşımlar, ahlaki eylemin temel amacının mutluluk olduğunu kabul etmiş, bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen eylemlerin ahlaki bakımdan iyi eylemler olduğunu savunmuştur. Bir başka yaklaşım ise ödev ahlakıdır. Bu yaklaşım da temel ölçüt olarak aklın buyruklarına uyulması gerektiğini savunmuştur. Temelleri Antik döneme dayanan bir diğer yaklaşım ise hazcılıktır. Hazcılığa göre insana haz veren eylemler iyi, haz vermeyip de acı veren eylemler kötüdür. Çağdaş dönemlere gelindiğinde ise ahlaki eylemin iyi olabilmesinin ölçütü olarak yararın kabul edildiği yararcılık tutumu görülmektedir. Tüm ahlaksal eylemlerin temelinde psikolojik bazı etkenlerin ve olguların yattığı savından hareket eden, bir ahlaksal eylemin değerini ise o eylemin yararıyla ölçen yararcılık (utilitarizm); Sokrates ve Aristoteles'e kadar götürülebilmesine rağmen asıl formunu Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'de bulmuştur. Yararcılığın temel tezi, soyutlamalardan, yüzeysel sonuçlardan ve mutlaklaştırılmış ilkelere kendini uzak tutma; akılcı düşünceyi değil, deneyci düşünceyi esas alma fikri üzerine inşa edilmiştir. Hazcılık ve Yararcılık İlk Çağ'dan Yeni Çağ'a kadar birçok değişik fraksiyonda mutlulukçu öğretiler geliştirilmiştir. İlk çağ'da daha bireyci bir karaktere sahip olan bu öğretiler, Yeni Çağ'la birlikte toplumsal bir karakter kazanmaya başlamıştır. Etik tarihinde hazcılığın ilk temsilcisi Sokratik okullardan Kyrene Okulu ve onun büyük düşünürlerinden biri olan [MÖ435- 356] yılları arasında yaşamış Aristippos'tur. Hazzı, insan doğasına ve onun psikolojik yapısına dayandıran Aristippos, hazzın en yüksek iyi ve tek bir türden olduğunu da ilk dile getirenlerdendir. Düşünürüne göre, sadece "haz" kendi başına bir erektir; bütün başka şeyler ancak hazza araç olabildikleri ölçüde arzuya değerlidir. İlk Çağ'ın diğer hazcı düşünürü ise, [MÖ341- 270] arasında yaşamış olan Epikuros'tur. Maddeci gelenek içerisinde yer alan Epikuros, bu geleneğin diğer büyük düşünürü olan Demokritos'un aksine varlık âleminde determinist bir görüşü benimsemez ve varlık âleminde tesadüfe yer verir.

J.BENTHAM VE HAZ TEMELLİ YARARCILIK

İngiliz hukukçu Jeremy Bentham (1748- 1832), İngiliz toplumunda yasal reformlar için direten felsefi radikallerden biridir. Bentham'ın hukukçu kimliğinin yanı sıra bir "toplum reformcusu" kimliği de vardır. Faydacılığın kurucusu olarak bilinen düşünür, hayvan haklarının ilk savunucularındandır. Liberalizm'in gelişiminde büyük katkı sahibi olan Bentham'ın hukuk ve yarar arasında kurduğu ilişki de oldukça önemlidir. J. Bentham ve Hazcı Hesap Bütün hazların aynı değerde olmadığı gerçeğini dikkate alan Bentham etik tarihinde pek rastlanmayan bir işi yapmaya, hazların değerini matematiksel bir tarzda ölçme işine koyulur. Kendi başına düşünüldüğünde bir kişiye, kendi başına alınan bir haz ya da acının değeri, şu dört koşula bağlı olarak, daha büyük veya daha küçük olacaktır:

- Yoğunluğu
- Süresi
- Kesinliği veya kesin olmayışı
- Yakınlığı ve uzaklığı

Bunlar kendi başına ele alınan bir haz veya acının değerlendirilmesinde hesaba katılan ölçüt ya da özelliklerdir. Bununla birlikte, bir haz ve acının değeri, onun kendisini meydana getiren eylemin değerlendirilmesi bağlamında dikkate alındığı takdirde iki ölçüt ya da özelliğinde dikkate alındığı, devreye girdiği görülür:

Doğurganlığı: acı tarafından izlenme şansı

Safılığı: hazlar tarafından takip edilmeme şansı

J. Bentham'ın Politika Felsefesi Bentham, politika felsefesinde kendi teorisini temellendirmeden önce daha önce geliştirilmiş olan devlet teorilerini eleştirir. Toplum sözleşmesi ve doğal hakları merkeze alan bireyci öğretilerden başlayan eleştiri, organik toplum savunularına kadar varır. Ona göre bu teoriler sadece kendi aralarında tutarsızlıkları ile değil, gerçekleşme imkânlarının yokluğu nedeni ile de savunudan uzaktır. Bu teorilerin arka planlarında yarar ilkesi bulunmadığı için de, temel ilke düzleminde probleme açık anlayışlardır. Düşünür açısından toplumsal sözleşme ve doğa durumunu ilke olarak alan anlayışlar, bu teorinin birçok kötülüğün doğuşuna yol açan bir kurgu olduğunun farkında değildir. Diğer taraftan teorideki iddia dikkate alındığında her yurttaşın gerçekten yasaya itaat etme sözünü vermiş olduğunun kabul edildiği görülür.

J.S.MİLL VE YARARCILIK

John Stuart Mill, 1806-1873 yılları arasında yaşamış, Britanyalı felsefeci ve iktisatçıdır. Babası James Mill tarafından özel bir eğitim programıyla yetiştirilen Mill, çocuk yaşlarda Latince ve Eski Yunanca'yı öğrenmiştir. Bununla birlikte iktisat, mantık ve matematikle de ilgilenmiştir. Jeremy Bentham'ın ve babası James Mill'in etkisiyle bir yararçı olarak yetiştirilen ve hayatı boyunca kendini bu öğretilere adanmış Mill, bazı çalışmalarında ona önemli katkılarda bulunan Harriet Taylor ile evlenmiştir. Aktif siyasetin içinde de bulunan düşünür, yaşamını kaybettiği 1873 yılına kadar felsefi çalışmalarda bulunmuştur.

J.S. Mill ve Etik Temelli Politik Felsefe Yararçı felsefeyle tutarlı bir şekilde Mill, insan doğası hakkındaki görüşlerinde, bütün insanların eşit, rasyonel varlıklar olduğuna inanarak yararçılığın eşitlikçi duruşunu benimsemiştir. Bununla birlikte klasik yararçılık, bütün bireylerin benzer muamele görmesinde de ısrar etmiştir.

Mill, bu tekdüzeliğe karşı çıkar ve onun insan doğası görüşü; farklı oranlarda gelişen eşit bireyleri esas alır. İnsanın amacını, insanın yeteneklerinin tam ve tutarlı bir bütüne doğru en yüksek ve en uyumlu bir şekilde gelişmesi olarak görür. Bundan dolayı her insanın dikkat etmesi gereken de gelişmenin bireyselliğidir. Bunun da iki koşulu, özgürlük ve durumların çeşitliliği olup bunların birleşmesinden bireysel güç ve çok yönlü çeşitlilik meydana gelir; özgünlük de bunların kaynaşmasından meydana gelir.

SCHOPENHAUER'IN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Schopenhauer'ın Hayatı ve Kişiliği Bazı filozofların yaşam öyküsü ile felsefeleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Schopenhauer'ın yaşam öyküsü de böyledir. Schopenhauer 22 Şubat 1788 tarihinde Danzig'de doğdu. Kant'ın en değer verdiği öğrencisidir. Babası Heinrich Floris Schopenhauer, annesi ise Johanna Schopenhauer'dır. Çocukluğundan itibaren annesiyle sürekli çatışmıştır. Annesine karşı duyduğu olumsuz hisler ilerde kadınlar hakkında olumsuz düşüncelerin çoğunun temelini oluşturmuştur. İlk eğitimini tamamladıktan sonra 1809 yılında Göttingen Üniversitesinde tıp öğrenimine başladı. Tıp okumanın kendi doğasına uygun olmadığını düşünerek kararını değiştirdi; felsefe, tarih ve doğa bilimleri okumaya başladı. 1813'te Jena Üniversitesinde felsefe doktorasını tamamladı.

Aynı yıl başta Goethe olmak üzere zamanının önemli aydınlarıyla tanıştı. Maddi sorunlarını çözmek için Berlin Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. Aynı üniversitede 1820'de doçent oldu. Akademisyenliği süresince Hegel ile uzun süre devam eden felsefi polemikler yaşadı. Katılımın az olmasını bile göze alarak derslerini Hegel ile aynı saate koydurdu. Fichte, Schelling ve Hegel felsefelerini yerden yere vuran dersler yaptı, yazılar yazdı. 21 Eylül 1960 tarihinde Frankfurt'ta öldü. Schopenhauer'ın ahlakı ile kişiliği arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Schopenhauer, huysuz, kibirli, aksi, kasvetli ve sert bir kişiliğe sahiptir. Hayatı boyunca insanlardan uzak bir hayat sürmeyi tercih etmiştir. Schopenhauer'ın Eserleri Schopenhauer birçok eser yazmıştır. Bunlardan bazıları Yeterli Nedensellik Cümlesinin Dört Farklı Kökü Üzerine, İrade ve Tasarım Olarak Dünya, Tabiattaki İrade Üzerine, Ahlakın İki Temel Meselesi, Parerga ile Paralipomena ya da Kısa Felsefe Denemeleri-I. Kitap ve Ruh, Görme Üzerine-Parerga ile Paralipomena-II. Kitap'tır.

SCHOPENHAUER'IN FELSEFESİ

Arthur Schopenhauer, felsefe tarihinin “kötümser filozof”u olarak anılır. Pesimist felsefenin gelmiş geçmiş en önemli temsilcisidir, irrasyonel bir filozoftur. Onun felsefesi modernizme, ilerleme ideolojisine, iyimserlik felsefesine, Batı akılcılığına, Aydınlanma felsefesine bir tepkidir.

Felsefesi üzerinde Budizm, Platon ve Kant'ın büyük etkisi vardır. Ailesi ve çevresiyle olan ilişkileri ve Aydınlanma felsefesi, pesimist bir felsefede karar kılmasını etkilemiştir. Felsefesinde modern hayatın köksüzlüğünü, insan hayatının boşluğunu, insanın dünyada yalnızlaştırılmasını ele almıştır.

Schopenhauer, pesimist felsefeyi gerçek anlamda sistemleştirerek buna özgün bir kimlik kazandırdı. Pesimist bir bakış açısıyla yaşamı, varlığı, bilgiyi ve değeri sorguladı.

Dünyanın, Platon, Aristoteles, Kant ve Hegel'in iddia ettiklerinin aksine anlaşılır, rasyonel ilkeler üzerine değil, anlaşılmaz, rasyonel olmayan prensipler üzerine kurulduğunu ileri sürdü. Varlık Anlayışı Schopenhauer'ın varlık anlayışı Platon'un İdealar teorisi, Kant'ın epistemolojisi ve Uzak Doğu felsefesinden Brahmanizm ve Budizme dayalıdır. Ona göre varlık, görünen dünya ile arkasındaki iradede oluşan bir bütündür.

Dünya maddeden ibarettir. Varolan her şey maddedir. Dünyayı, dolayısıyla evreni kuran öznedir. Evren benim tasarımıladığım gibidir. Ancak benim tasarımımdan bağımsız olarak evrenin ne olduğunu bilemem. Birden çok değil, tek evren vardır. Evren, bana duyarlık ve zihin yetilerinin gösterdiği formdur. Ama evrende ben tek başıma değilim, benim dışımda başkaları da vardır. Evrenle birlikte ortaya ilk olarak düşünce değil, irade çıkmıştır. İrade, evreni, beni ve düşünceyi yapan şeydir. Evren iradedir. Evrendeki her şeyin yapıcısı, kendiliğinden ve bağımsız olan iradedir. İrade başta dünya olmak üzere her şeyin yüzüdür. Dünya acıyla korkutulan ve acı çektirilen insanların oyun alanıdır. İradeyle yola çıkılarak evrenin özüne ulaşılabilir. İnsanı gerçekliğe götürecek olan yalnızca ve yalnızca iradedir. İrade, insanın en temel motifidir, özüdür. Başta dünya olmak üzere her nesne ve her şey iradenin değişik halleridir.

Her şeyin temelindeki güç iradedir. Ama irade amaçsızdır, akıl dışıdır, mutlak bilinç sahibi değildir. İrade istem dahil her şeyde irade dışı irrasyonel olarak gerçekleşir. İradenin, isteme ve tasarım olarak iki yapısı vardır. İnsan iradenin bu yapısını yalnızca bedende farkına varır, fizik dünyayı ise tasarım olarak fark eder. Evren sürekli bir gelişim içinde değildir, belli bir amaca doğru diyalektik bir şekilde evrimleşerek ilerlemez. Evreni yöneten ne bir ilke ne de bir Tanrı vardır. Hayatın bir amacı yoktur. Hayatın bir amacı olduğu ve bu amaç doğrultusunda geliştiği fikri saçmadır. Dünya sefalet ve ıstırapla dolu bir yerdir. İçinde yaşanan dünya olabilecek en kötü dünyadır. Dünya bir nimet değil, kuruntulardan oluşmuş yanılgıdır. Dünya mutlak özgür bir varlık olarak, amaçsız, aç ve kör bir iradenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir dünyada insanda varolan tek şey iradedir. İrade insanda olan

tek şeydir. İradenin her şeye karşı önceliği vardır.

Bilgi Anlayışı Schopenhauer, Kant'ın bilgi teorisinden hareketle bilgiyi, algı/görü bilgisi ve soyut/kavramsal bilgi şeklinde ikiye ayırır. Birinci bilgi türü olan algı/görü bilgisi soyut, kavramsal yani akli bilgiden önce gelir. Her tür bilginin temelinde algı/görü bilgisi vardır. Bütün düşünce dünyamızın yapısı, algıların dünyasına dayanır. Algı bilgisi hakiki ve gerçek bilginin en iç çekirdeğini oluşturur. Platonik ideaları da kavrayan bilgi, algı/görü bilgisidir. Hakiki bilgi soyut değil, görsel bir şeydir. Bütün bilgimiz tikelden, deney algısından soyutlanarak elde edilmektedir. Algıya dayalı bilgiyi insan, hem kendi bedeninde tecrübe edebilmekte hem algıda gözlemleyebilmektedir.

Örneğin parlaklık güneşte değil, gözde bulunmaktadır. Buna rağmen insan parlaklığı gözüne değil, güneşe atfetmektedir. Gözümüz gibi bedenimiz de bir algı nesnesidir. Her şey tarafından bilinen ve hiçbir şey tarafından bilinmeyen öznedir. Özne, dünyanın taşıyıcısı, bütün fenomenlerin ve nesnelere koşuludur. Var olan her şey özne için var olur. Ancak şeylerin gerçekte ne olduğunu hiçbir zaman bilinemez. Bu yüzden algı, bütün bilginin tek kaynağı değildir. İkinci bilgi türü soyut/kavramsal bilgisidir. Soyut/kavramsal bilginin kaynağı da algı/görü bilgisidir.

Soyut bilgi türü nesnel dünyadan değil, öznel dünyadan hareket eder. Bundan dolayı algı/görü bilgisine yabancıdır. Soyut bilginin edinmesinde akıl önemli bir yere sahiptir. Ama akıl tek başına hakikati kavrayamaz. Akılın kazanımları çok olmasına rağmen, insana, hayata ve evrene verdiği zarar daha çöktür. İnsanı ve iradeyi durmadan kemiren şüphe ve kaygının baş sorumlusu akıldır. Akıl düşüncenin yönünü de yanlıtır. Bundan dolayı soyut bilgi ile felsefe yapılamaz. Ahlak Anlayışı Schopenhauer, ahlak felsefesinin kaynağını tecrübeden alır. Ahlakta akıl, zihin ve ödev bilincine yer yoktur. O, ahlak anlayışında öncelikle Kant'ın ahlak felsefesini eleştirir.

Ona göre Kant dahil kendisinden önceki ahlak felsefeleri, kaynağını teolojiden almıştır. Onlar bir öğüt ve nasihat ahlakı olmaktan öteye gidememiştir. İnsanlara olması gerekeni değil, yalnızca olanı, nasıl davranmaları konusunda bilgiler vermişlerdir. Platon, Aristoteles ve Kant gibi filozofların iddia ettikleri gibi ahlakın temelinde a priori bir ilke yoktur. Ahlakta, “*Yalan söylememelisin!*”, “*Öldürmemelisin!*” şeklinde emir cümleleri olamaz. Bu tür emirler bir kanun olmaktan ziyade bir nasihattir. Bunlar aklın mutlak bir talebi değildir. Ahlakta ödev ve yükümlülük düşüncesi yoktur. Ahlakta ödev ve yükümlülük düşüncesi iradeyle çelişir. Eylemleri herhangi bir ilke değil, güdüler belirler. İnsanın eylemlerini belirleyen üç temel güdü, merhamet, bencillik ve kötülüktür. Ahlakta merhamet ve vicdan gibi duygulara yer yoktur. Merhamet ve vicdan akıldan değil, dinden kaynaklanır. Her insanda aynı vicdan yoktur. Ne kadar insan varsa o kadar vicdan vardır. Sevginin, vicdanın, merhametin ve erdemın karşısına her zaman kin, kötülük vardır.

Ahlaki bozukluğun, yozlaşmanın temelinde merhamet ve vicdan dolayısıyla kültür, örf ve adetler vardır. İnsanın bir bulanım içinde olmasının nedeni ahlakta belirleyici bir ilkenin olmaması ve egoizmdir. İnsan egoizmin kendisidir. Egoizmin hiçbir sınırı ve kural tanımayan doğası vardır. Egoizm bütün dünyada durmaksızın gezinmektedir. Egoizm insandan her zaman refahı, zenginliği ve gücü ister. Kimseye yardım edilmemesi gerektiğini, yararına olacaksa önüne çıkan herkesi ezmeyi emreder. Bütün evrene egemen olan egoizmdir. Egoizmin olduğu yerde erdemliliğe yer yoktur. Merhamet, acıma ve vicdan ahlakın düşmanıdır. İnsanın her tarafı lüks düşkünlüğü, menfaatçılık, açgözlülük, adaletsizlik, kalpsizlik, kıskançlık, hiddet ve intikam duyguları, gaddarlık, ziyankarlık, ihtiras gibi duygularla çevrilidir. Hayatta arzu, haz ve tutkuların uzak durulmasıdır. Tüm arzular ıstıraptır, arzular ıstıraplara davetiye çıkarır.

Her arzu ve tutku hem insanın kendisinin hem de başkalarının felaketini hazırlar. Bu durumda ahlâki kurtuluşun yolu duygudaşıktan değil, iradenin yadsınmasından; yani hayattan ve hazdan vazgeçmeden, benliği öldürmekten ve çilecilikten geçmektedir. Sanat Anlayışı Schopenhauer felsefesinde estetik, insanın pratik kurtuluş yollarından biridir. Ona göre estetik deneyim, insanın hem dünyaya açılmasını hem de pratik kurtuluşunu sağlayan iradeye dayalı bir etkinliktir. Schopenhauer, can sıkıntısının tetiklediği kasvetin neden olduğu bitmek, tükenmek bilmeyen bir yakınmanın komediyi ortaya çıkardığını iddia eder. Ona göre komedi, nesnelere uygun olmayan kavramların altına konması değil, trajik bir durumdur.

Schopenhauer'ın sanat anlayışında müzik ve şiirin önemli ve ayrıcalıklı bir yeri vardır. Müzik, iradenin doğrudan ortaya çıktığı tek sanattır. Müzik, duyulabilir iradedir, arzunun içsel yaşamının bir tür narini, ele gelmez diyagramı ve dünyanın saf özünün kavramsal olmayan bir açığa çıkmasıdır. Müzik dünyanın estetik bütünlüğünü dile getirir, insanı varlıkla kucaklaştırır. Şiir de güzel ve iyi olmayan dünyayı, hayatı çekici bir hale getirir.

SCHOPENHAUER VE PESİMİST FELSEFE

Pesimist felsefenin en önemli temsilcisi Schopenhauer'dır. Onun yaşam felsefesinin temelini kötümserlik düşüncesi vardır. İnsanı, yaşamı ve dünyayı bütünüyle kötü görmüştür. Kötümserlik, iyimserliğin zıddı olup, olup her şeyi, en kötü yanından ele alan, her durumu karanlık gören ve hep en kötüyü bekleyen öğretilerdir. Bu görüşe göre dünya dahil her şey kötüdür; hayatta, evrende kötülük hâkimdir ve gittikçe de bu hâkimiyet artmaktadır. Evrende kötülükten başka bir şey görülmez. Pesimist felsefe, nereye bakarsa baksın her şeyde karamsar, ümitsiz bir yön arar. Schopenhauer'ın bu kötümser ayrığı

felsefesi hayattayken fazla dikkat çekmemiştir. Ancak ölümünden sonra Nietzsche, Dostoyevski ve Freud tarafından fark edilebilmiştir.

GİRİŞ

NIETZSCHE’NİN YAŞAMI VE DÜŞÜNCESİ

19. yüzyılın çığır açıcı filozoflarından olan Nietzsche, 1844 yılında Prusya’da Lutherci papaz bir babanın ve annenin oğlu olarak dünyaya gelir. Babası gibi papaz olmak istemeyen Nietzsche, Bonn Üniversitesine girerek klasik filoloji okur. Leibzig Üniversitesinde çalışmalarını sürdürürken tesadüfen Schopenhauer’ın İstenç ve Tasarım Olarak Dünya adlı yapıtına rastlar ve filozofu okumaya başlar. 1860’ların başlarında Avrupa’da yerleşmiş olan büyük felsefi geleneğin kaynaklarına dair inançların kökenlerini eleştirirken ya da erken dönem konferans programlarını edebiyat, tarih, dilbilim, estetik veya ahlakla ilişkilendirirken, Grek kültürünü ve toplumunu tutarlı bir şekilde olmasa da bir referans noktası olarak kabul etmesi, aslında felsefesinin genel karakteristiğini ortaya koyar.

NIETZSCHE VE DEĞERLER FELSEFESİ

Genç Nietzsche’nin Grek dünyasına odaklanan kültür anlayışı, bir yandan zihnindeki presokratik çağ resmini açığa çıkarırken, diğer yandan içinde yaşadığı ve yadsıdığı 19. yüzyıl toplumunu Grek dünyasıyla mukayese etmesini sağlar. Nietzsche, felsefeye değer kavramını yerleştirmeye çalışırken eleştirilerini bizzat değerlere yöneltir. “Tanrı öldü” ifadesiyle Batı kültür ve toplumunun değerlemelerinin yeni bir konformizm [Konformizm; toplumun değer yargılarına, geleneklerine saygı duyma, onlara karşı çıkmama, onlarla barışık olarak yaşama] tavrı yarattığını düşünür. Aydınlanma akılcılığı ve biliminin, neyin gerçekten asli bir değere sahip olduğuyla ilgili değerler sorununu boşlukta bıraktığını ifade eder. Tanrı’nın ölümü karşısında ne Aydınlanma akılcılığı ne de hümanizm bir anlam taşır. Çünkü Tanrı’nın yokluğunda aklın veyahut insanın temel olma iddiası sadece bir yanılsamadan ibarettir. Dolayısıyla Nietzsche’ye göre filozoflar, hakikati arzu edilir bir isteme olarak yorumladıkları için hakikatin içeriğine bakmayı ve onu eleştirmeyi düşünmemişlerdir.

NIETZSCHE VE HRİSTİYANLIK ÖĞRETİSİ

İnsan, varoluşunu anlamlandırabilmek ve açıklayabilmek için varoluşunu tanrısal bir şahsın kudreti altında yorumlar. Tanrı adının altına sığınma ihtiyacı, dinlerin oluşumunun kökeninde yatan sebep olmuştur. İnsan kendi gelişimsel süreci etrafındaki döngüsel başkalaşımaları, bir şahsın kudreti altında yorumlarken acıyı temele alan Hıristiyan hayalperestliğinin verdiği kurtuluş hissinden yola çıkarak gerçekleştirir. Nietzsche açısından Tanrı fikri, insanların benliklerini, kişiliklerini düşünmeme yönündeki hastalıklı durumlarının sonuçlarından birisidir. Kişi kendisi karşısında kapılmış olduğu korku ve dehşet duygusundan ancak Tanrı’nın bahsetmiş olduğu mutluluk ve huzur hissiyle kurtulabilir. Bu onun için bir tür hastalık durumunda olduğunu görmezlikten gelip, sağlıklı bir durumda olabileceği halidir. Nietzsche açısından din, tamamen insanın bir ucubelik halidir. Çünkü insan, din aracılığıyla kendisini kendisine yabancılaştırır ve üstün olan niteliklerini Tanrı diye isimlendirdiği ahlaki bir kuvvete yükler. Ahlaki gücün etkisi altında kendi benliğini alçaltarak, dini kisvenin aşırı uçlarında ezilirken, iki farklı dünya inancını benimser. Nietzsche’ye göre dinlerin oluşumu dışında hiçbir şey, insanı tarihin herhangi bir kesitinde bu denli aşılamamıştır.

GÜÇ İSTEMİ OLARAK YAŞAM

Nietzsche, varlığın ne olduğunun bilinmesinin temel bir gerçeklik olduğunu, bu temel gerçekliğin de varlıkların idamesi için, inançla varlık arasında bir alışveriş olmaması gereken mutlak bir realite olduğunu belirtir. Zira varlığın inançla ilişkilendirilmesi oluşun inkârını da beraberinde getirir. Nietzsche açısından bakıldığında hakiki dünya hakkındaki aldatmacaları çıkaran bu hilebazın ahlaki duygulardan kaynaklanan mantık yanılgılarına kapılmış bir küstah olduğu kesindir. Herakleitos’un varlığın boşluğuna dair söylemleri, işte asıl doğru olan budur. Bu dünya, yaşanması gereken gerçek bir olgudur. Hıristiyanlığın işaret ettiği hakiki dünya kavramı yalnızca bir yalandan ibarettir. Herakleitos ikili dünya anlayışını reddeder ve dolayısıyla varlığı da reddetmiş olur. Nietzsche oluşu olumlama süreci yaptıktan sonra, varlığı yine olumlama sürecinden doğurtur. Eğer oluş bir olumlama süreciyse, o halde varoluş da bir olumlama süreci olur ve böylelikle varoluşun bir suçu kalmaz. Dolayısıyla Nietzsche varoluşun masumiyetini göstermiş olur. Nietzsche trajik bir düşünür olarak betimlediği Herakleitos’un hayatın karşıt güçlerin bir savaşım alanı olduğu görüşünü, varoluş problemi de dâhil olmak üzere görüşlerinin tamamına yansıtır. Herakleitos’un varlık probleminde sanatkar bir ruhla eğilmesi, estetik fenomeni eserlerinde temel almasını sağlar. Varoluşsal anlamda yaşam, acımasız güçler tarafından yönetilir. Gücün varlığı, çoğuldur. Onu tekil düşünmek söz konusu değildir. Güç, başka güçler üzerinde tahakküm kurmaya çalışan bir egemenliktir. Her güç, bir diğeriyle özsel bir

ilişki içerisindedir

NIETZSCHE’NİN DÜŞÜNÇESİNDE SANAT VE MEDENİYET

Batı geleneğinin entelektüel gelişiminin başlangıcı olarak preSokratik filozofların görüşlerini yerleştirdiği antikite ile modernite arasındaki kültürel farkı, eleştirel bir tarihçi tutumuyla ele alır. Bu yüzden Nietzsche ilgisinin Greklerden felsefeyi öğrenmek değil, felsefelerinden Grekleri öğrenmek olduğunu iddia ederek Pre-Sokratik filozoflar üzerine konferanslar vermeye başlar. Avrupa’da yerleşmiş olan büyük felsefi geleneği eleştiriye tabi tutar. Bilhassa bu eleştirilerinde kendine özgü bir felsefi terminoloji oluşturur. 19. yüzyılın çığır açıcı filozoflarından olan Nietzsche, Avrupa’da yerleşmiş olan büyük felsefi geleneği eleştirirken veyahut bu geleneği edebiyat, tarih, dilbilim, estetik ve ahlakla ilişkilendirirken esasen kültürün kökenine yönelir. Nietzsche, hem en yüksek insanları, hem de en sıradan insanları aynı ölçüde etkileyen içgüdüyü, kültürün kökenine yerleştirir. Şen Bilim’in birinci kitabında tarihi, sanatı ve akli beden ihtiyaçlarının ve dürtülerinin birer ürünü olarak tanımlar. Çünkü beden, insan varoluşunun komedisinde türün çıkarı uğruna çalışma dürtüsüne karşı, hınçla bir geri dönüşün ifadesidir. Kendi kendisinin bilincinde olmayan insan varoluşu, ahlak ve din kurucularının, yaşamın ardında ve altında birşeyler arayan eylemlerinin peşine takılır. Oysa Nietzsche için “her hakikati beden üretir. Yaşamı sevmek gerekir, çünkü insanın kendini, en yakınındakileri koruması gerekir, çünkü bütün bu çünküler ahlak ve din alanında ortaya çıkan kahramanlar tarafından yaratılarak amaçsız olan kendiliklerin bir amaç uğruna hizmet etmesini sağlar.

TRAGEDYA SORUNU

Trajiğin ne olduğu hususunda Nietzsche’nin verdiği yanıt, Aristoteles’in söylemlerine karşıt olarak gelişir. Onu trajiğin yanlış anlaşılmasına yol açan kişi olarak gösterir. Trajik duyguları küçük görmesi sebebiyle, trajedi sanki hastalıklı, hayat için tehlikeli bir şeymiş gibi görüldü. Ne yazık ki bu küçük görüş, trajediyi, Hıristiyanlığın kullanım alanına yaklaştırmaktan başka bir işe yaramaz. Nasıl ki Hıristiyanlık hayatın içgüdüsel yönlerini tahrip etmeye çalışıyorsa, aynı şekilde kişinin bu tahripten kaçmak isterken sığınacak sanatsal sığınağını da yok etmeye çalışır. “Bu takdirde trajedi bir çözümlene süreci anlamına gelecektir. Hayatın içgüdüsel sanatın içgüdüselinde bizzat kendisini tahrip ve yok edecektir. Hıristiyanlık nihilizm, trajik sanat, fizyolojik yozlaşma olacaktır.

APOLLON VE DIONYOS

Nietzsche, ilk eseri Tragedya’nın Doğuşu’nu Grek kültürünü estetik bir fenomen olarak ele alırken Greklerin mitolojik unsurlarından hareketle Batı kültür tarihini trajik bir çözümlenmeye tabi tutar. Grek mitolojisinden seçtiği iki tanrı (Apollon-Dionysos) Nietzsche’nin, Batı kültürünün metafiziksel zeminine karşı anti-metafiziksel bir konum almasını sağlar. Çünkü Nietzsche açısından bütün metafiziksel bakış açıları, mantıksal olarak fenomenal olanın bütünlüğünü bozar. Bu yüzden Nietzsche, metafiziksel bakış açılarını yozlaşmanın bir emaresi olarak değerlendirir. Batı kültür tarihini yozlaşmasını da Sokrates’le birlikte başlatır. Estetiği ve sürekli gelişimiyle sanatı, anti metafiziksel bir karakterde eleştirirken, sanatçı ruhunun dışavurumuyla erken yazılarını, sanat üzerine kurgulamaya başlar.

ÜSTİNSAN ÖĞRETİSİ

Üst insanı, geleceğin filozoflarını ya da yaşanılması gereken esrimeye dayalı bir dünyayı yaratırken sanata vurgu yapar. Düzenin, uyumun, birliğin, güzel görünüşün Tanrısı olarak Apollon, Dionysoscu ruhun, müziğin esrimeye ve kendinden geçmeye dayalı coşkuna, bireyselliğin dizginlenemez özelliklerine karşıttır. Bu iki karşıt güç, her ne kadar birbirine zıt olarak görünse de yan yana yürüyen, paralel iki kuvvetten başka bir şey değildir. Ancak Nietzsche, Dionysos’un müziğe dayalı coşkun karakterini, Batı metafiziğinin varoluşu yadsıyan hastalıklı ruhunu ortadan kaldırmak için kullanır. Artık onun için Apollon, Batı dünyasının, varoluşu yadsıyan ruhunu aldığı bir tepkinsel kuvvet olmaktan öteye geçemez. Dolayısıyla Dionysos’u, Batı toplumunun kurtarıcı etkin kuvveti olarak ilan eder. Apollon’un tasarıma dayalı düşsel krallığının karşısına, Dionysos’un istence dayalı gerçek dünyasını çıkarır. Aslında bu karşıtlık, daha genel bir düzlemde Nietzsche’nin Grek kültürü ile Batı kültürünü karşıtlaştırmasından kaynaklanır.

NIETZSCHE VE MODERNİTE

Nietzsche, Batı kültür tarihinde hayatı olumsuzlayan bütün tepkin kuvvetlerin kaynağında, Sokratesle başlayan Batı metafiziği ve Hıristiyanlık inancı bulunur. Nietzsche bu durumun gerçek sorumlusu olarak yalnızca Sokrates’i değil, Batı metafiziğini, diyalektiği, ahlaki ve dini de suçlar. Nietzsche, Batı kültür tarihi eleştirisinin ilk basamağında Herakleitos’un oluşa dair çoklu yaratımını kullanır. Nihilist bir bakış açısıyla her türlü çöküşün altında yatan en büyük neden olarak Batı metafiziğini hedef gösterir. Dionysos’un olumsuzlayıcı niteliğine bakmak suretiyle, İnsanların ruhlarına olumsuzluğu işleyen, acıyı içselleştirmeye çalışan, hayatı sürekli olarak bir hiçliğe doğru sürüklemeyi amaç edinen Hıristiyanlık öğretisini eleştirir İşte Nietzsche’nin karakteristik evriminin en önemli kısmı, tam da burasıdır. Nietzsche, Herakleitos gibi hayatı bir savaşım alanı olarak göstermeye çalışırken, Apollon-Dionysos gibi mitolojik simgeleştirmeleri kullanır. Bu sayede Nietzsche, trajedinin trajedisini yaratır. Ahlaksal değerlerin karşısına koyduğu duvarı, oluştan varlığı, çokluktan tekilliği çıkartarak oluşturur. Oluşun varlıkta, çokluğun tekillikte erimesiyle Batı metafiziğinin hayatı yadsıyan tepkin kuvvetinin

karşına, hayatı olumlayan etkin bir rastlantısallık çıkmak zorunda kalır. Nietzsche, yaşamı estetik bir fenomen olarak haklılaştırmak istercesine varoluşu bir oyun içgüdüğü içinde etkin bir kuvvet olarak olumlar. Dionysos-Apollon antitezinden hareketle tüm trajik zıtlıkları, çoklu ve olumlayıcı estetik bir fenomen olarak yaşama bırakır.

PRAGMATİZM NEDİR?

Yunanca pragma sözcüğünden türeyen pragmatizm faydacılık olarak dilimize çevrilmiştir. Çağdaş felsefe teorisi olarak ise Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. yüzyıldan başlayarak doğup gelişen ve toplum yaşamında etkili olan bir akımdır. Uygulamaya yönelik bir felsefi yaklaşım olarak pragmatizm modern düşüncenin ampirizm ve evrim teorisi doğrultusunda gelişen seküler yönü ile akla olağanüstü bir güç atfeden idealist geleneğini uzlaştırmaya çalışmıştır. Pragmatizm açısından eylem öğretiden, deney ise sabit ilkelere önce gelir. **Bu şu anlama gelir:** doğruluğun ve gerçekliğin ölçüsü yalnızca eylemlerin sonuçları ile değerlendirilir. Bu öğretiye göre, düşüncelerin yararlılıkları, doğruluklarından önce gelir. Pragmatizm bir anlam, araştırma, gerçek ve etik kuramıdır. Bir anlam teorisi olarak pragmatizm bir kavramın anlamının gerçek yaşamda bireyin çevresi ile olan ilişkilerinde ortaya çıktığını söyler.

Bir araştırma kuramı olarak pragmatizm ise bilimsel yöntemi esas alır. Bir gerçek kuramı olarak pragmatizm gerçeği, araştıranlar tarafından gelecekte kabul edilmesi kaçınılmaz bir düşünce olarak tanımlar. Bir etik kuramı olarak da pragmatizm kişiyi belirli bir şekilde davranmaya zorlayan etik değerlerin varlığına karşı çıkar. Pragmatizmin Temsilcileri Amerikan üniversitelerinde Alman ekolünden gelen hocaların etkisiyle spekülatif bir felsefe yapma eğilimi oluşmuştur.

Ancak çağdaş felsefe, yeni felsefe yapma yolları, arayışları ve tartışmalarının da önünü açmıştır. Bu çerçevede yeni felsefenin, insanların gerek entelektüel gerekse pratik sorunlarını çözmeye yardım edebilecek bir felsefe olması gerektiği Peirce tarafından ifade edilmiştir. Dahası sorun çözebilecek bir felsefenin, bilimin ışığında ve bilimsel içerikte olması gerektiği vurgulanmıştır. İşte Amerika da doğup gelişen bu felsefe akımının adı pragmatizmdir. En ünlü temsilcileri de Peirce, James ve Dewey'dir.

Peirce Felsefi bir hareket olarak pragmatizme teorik ifadesini ve ana doğrultusunu veren Peirce'tir. İçinde bulunduğu dönemi "yöntemler çağı" olarak adlandıran Peirce, doğa bilimlerdeki benzer bir yaklaşımı felsefede hâkim kılabilmek için bu alanlarda kullanılan yöntemlerin felsefeye uygulanmasının gerekli olduğunu düşünür. Pragmatizmi bir dünya görüşü olarak değil düşünceleri açıklığa kavuşturmayı hedefleyen bir düşünme yöntemi olarak görür. Bunun için de "pragmatik maksim" dediği ilkeyi oluşturur. Bu ilkeye göre, anlamları bulanık olan kavramlar, anlamları açık olanlarla yer değiştirir. Gerçek bir açıklık sağlanıncaya kadar bu işlem devam eder. Peirce'e göre bu işlem sonucunda kavram; duysal, olgusal, nesnel yani pragmatik açıklığa kavuşturularak pragmatik anlam elde edilmiş olur.

Peirce, pragma sözcüğünü düşünsel olanla pratik olan arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmak için kullanmıştır. Peirce, pragmatizmi "bir teorinin işe yaradığı veya toplumsal olarak faydalı olduğu takdirde doğru kabul edilmesi gerektiğini" bildiren doğruluk görüşüyle özdeşleştirir. İnancı, düşünceyle eylem arasında konumlandıran Peirce, eylemlerimize kaynaklık eden inançları nasıl oluşturduğumuzu inceler ve üç yöntemden bahseder. Ona göre ilki, kişinin inançlara şüphe etmeden sıkı sıkıya yapışmasını sağlayan bağlanma yöntemidir.

İkincisi, birtakım düşünceleri ceza korkusuyla doğru kabul etmekten kaynaklanan otorite yöntemidir. Üçüncüsü ise Descartes, Platon ve Hegel gibi metafizikçi filozofların benimsediği inançla ilgili meseleleri akla uygunluğu ölçü olarak karara bağlayan rasyonel yöntemdir. James Felsefi sistemin esaslarını, Pragmatizm adlı kitabında ortaya koyar. Felsefi görüşü pratiklik, faydalılık ve verimlilik kavramlarına dayanır.

Pragmatizmin James'teki anlamı iki şekildedir: İlk olarak, kavramların anlamlı olup olmadıklarını yarattıkları somut neticelere başvurarak tespit etmeye yarayan, Peirce'ün eseri olan yöntemdir. İkinci olarak da Dewey'in kendisinden etkilenerek geliştirdiği, doğruluğu işe yararlıkla ilişkilendirerek tanımlamaya çalışan bir doğruluk kuramıdır. James'a göre klasik felsefe ilk ilkeler, kategoriler ve "nesne nedir?" gibi önemsiz şeylerle uğraşıyordu.

Buna karşın pragmatizm, "Sonuçlar nelerdir?" diyerek düşüncenin yüzünü eylem ve geleceğe yöneltmektedir. James, somut olgulara, eylemlere, insan yaşamını doğrudan etkileyen güce önem vermiştir.

William James, 26 Ağustos 1898'de Kaliforniya Üniversitesinde yaptığı "Philosophical Conceptions and Practical Results" başlıklı ünlü sunumda, ilk kez pragmatizmi "felsefi bir yöntem" olarak telaffuz eder. James'a göre pragmatizm, yaşamın kesin ve kanıtlanmış olgularını ön plana çıkararak, sadece

yaşamı ölçü alır. Dewey 1924'te Türkiye'ye gelmiş ve Türk eğitim sisteminin yeniden organizasyonu işine yardım etmiştir.

Charles Sanders Peirce ve William James'in görüşlerinin bir sentezini yapmıştır. Pragmatist bakış açısını Amerikan kurumlarına ve toplumsal hayatına uygulama çabası ile tanınır Dewey'in bütün felsefesinin merkezinde deneyim kavramı bulunur. Onun görüşüne, dar anlamda araççılık (instrümentalizm) denir. İnsan deneyimi, düşüncesi ve insanın her türlü eylemi, onun çevreye uyum sağlamasını ve bu şekilde hayatta kalmasını ve her türlü koşulda başarılı olmasını sağlayan biyolojik ve ussal araçlardır. Hayatın, akıcı bir hareket ve fikirlerin birer araç olduğunu anlamalıyız.

Bu çerçevede, bilimsel kavramlar ve kuramlar yararlı araçlardır. Çünkü yaşamımızı kolaylaştıran, sorunlarımızı çözen düzenlemeleri sağlarlar. Çağının evrim teorilerinden etkilenen Dewey, insanı biyolojik bir organizma olarak görür ve onun en iyi şekilde çevresi ile olan ilişkisi sonucunda anlaşılabileceğini söyler.

Evensel hiyerarşilere ya da geleneğe dayanan değer sistemleri yerine amaçlarla araçlar arasındaki karmaşık ilişkilere dayanan bir değerlendirme ölçütünü önerir. Yani onun değer anlayışı insani istek, arzu ve ihtiyaçları temele alır. Bir kavramın değer ölçütü olan şey, kavramın kaynağı değil, onun uygulanmasıdır.

Değer anlayışını bilime verdiği önem ve demokrasiye yaptığı vurgu ile geliştirmesi onu diğer pragmatistlerden ayıran yönüdür. Dewey, "günlük yaşamda iyinin hâkim kılınması için demokratik değerlerin öğrenilip uygulanması süreci" olarak tanımladığı eğitimin önemini her fırsatta vurgulamıştır.

Yirminci yüzyılda, ABD ve İngiltere’de etkili olan ve dil üzerinde yoğunlaşarak, olgulara ya da anlamlara uygun düşecek en iyi mantıksal formu bulmak için, dilsel ifadeleri analiz etme ile uğraşan felsefi akım, “*Analitik Felsefe*” (Mantıksal Atomculuk, Neopozitivizm, Mantıksal Atomizm vb.) olarak adlandırılır. Analitik felsefe, İngiliz düşünürü G. E. Moore ile başlar. Moore’dan sonra en önemli katkıyı Bertrand Russell’in yaptığı kabul edilir.

ANALİTİK FELSEFE: MANTIKSAL ATOMCULUK

Analitik felsefe, 20. yüzyılın yaklaşık elli - altmış yıllık bir kesitinde, son derece etkili olan felsefe anlayışı veya okulunu temsil eder.

Analitik felsefe, aslında büsbütün yeni ve 20. yüzyıla özgü bir felsefe değildir. Bu felsefe, 17. yüzyılda, Hobbes ve Locke tarafından kurulan; fakat 19. yüzyılda neredeyse unutulmuş bir felsefe geleneğinin 20. yüzyılda, en güçlü şekilde canlanışına tekabül eder. Analitik felsefe, çok sayıda filozofun farklı görüşlerinin yer aldığı geniş bir çerçeveyi ifade eder. Ancak, tüm görüşleri ifade edebilecek birtakım temel ve belirleyici özellikler vardır. Bu özelliklerin en başında ise analitik felsefenin ontoloji anlayışını açığa vuracak şekilde atomiklik özelliği bulunmaktadır.

Analitik filozoflar, felsefenin ilk ve en önemli görevinin, kompleks gerçeklik, varlık veya kendiliklerin kendilerini oluşturan basit kendiliklere indirgeyecek bir analiz olduğunu ifade ederler.

Analitik felsefe geleneğine mensup filozoflara göre, basit unsur ya da kendilikler, kendileriyle karşılaşıldığında başka herhangi bir şeyin yardımı olmadan, direkt olarak anlaşılabilir olma anlamında basittirler. Dolayısıyla, kompleks bir varlık ya da kendilik; ancak kendisini meydana getiren basit, bileşensel öğelerine erişmeyi mümkün kılacak bir analiz, tam ve doğrulukla hayata geçirildiği zaman anlaşılabilir, açıklanabilir.

Analitik geleneğe mensup filozoflar “açıklığa” olağanüstü büyük bir önem yüklerler. Bu bağlamda, bilginin kaynağını büyük ölçüde meydana getiren deneyimin, aslında açık olduğunu kabul etmekle birlikte; deneyimin bize basit öğelerle gelmediğini, karşı karşıya kaldığımız deneyim unsurlarının tam tersine bütünler veya kütleler olduğunu ileri sürerler. Ayrıca bu bütünü ya da kütleleri deneyimlerken, onlarla ilgili tutum veya inançlarında işe karıştığını ifade ederler.

Analitik filozoflara göre, istenen açıklığa erişmek için kompleks deneyim unsurlarını, önce kendilerini meydana getiren basit unsurlarına (bileşenlerine) ayırtmak gerekir. Sonra, deneyimin bu basit bileşenleriyle doğrudan temas edildiğinde tutum veya inançların deneyime karıştırılmaması sağlanmalıdır.

Analitik filozoflar, realist bir yaklaşımla fenomenlerin varoluşu üzerinde yoğunlaşan kanat içinde olmaya özen gösterirler. Onlara göre numenler, felsefenin lügatinden bir kez çıkarılırsa, fenomenler hakikaten var olan yegâne gerçekler hâline gelir. Analitik filozoflar, gerçekleri, analiz sürecinin kendilerinde son bulduğu basit, bağımsız kendiliklerle özdeşleştirirler. Felsefenin en merkezî görevi de işte bu noktadan itibaren gerçekliği meydana getirdiğine inanılan söz konusu bağımsız kendilik veya gerçeklerin basitlik ve açıklıklarını gözler önüne sermeye yetecek kadar basit ve açık olan bir dil bulma problemi hâline gelir. Dilin yapısıyla dünyanın yapısı arasında paralelizm ya da mütakabiliyet bulunduğu tezi, analitik felsefenin merkezî tezidir. Dilin yapısından anlaşılan şey, standart modern mantığın işlemlerine göre ilerleyen bir analizin ortaya çıkarabildiği gibi mantıksal bir yapıdır. Dünyanın yapısına gelince, mantıksal-fiziksel paralelizm tezine göre, onun hakkında bir şeyler öğrenilmesi mümkündür.

Analitik filozofların algısal ve bilimsel düzeyde yer almayan her türlü yeni bilgi karşısında takındıkları bu çekinceli tavır gözden kaçırılmamalıdır. 20. yüzyılın başlarında, özellikle Gottlob Frege ve Bertrand Russell’in çığır açıcı çalışmalarıyla, deyim yerindeyse şaha kalkan mantık, devreye girer. Böylece de analitik filozoflar, “sembolik mantığı ideal veya yetkin bir dilin çerçevesini temin eden bir disiplin olarak görme” durumuna gelirler.

Analitik felsefenin mantığa bakışıyla ilgili bu iddia, Frege, Russell ve ilk dönemi itibariyle Wittgenstein tarafından temellendirilir. Mantığı, dilde ve düşüncede açıklığı temin eden en önemli araç hâline getiren söz konusu yaklaşım dışında, “sembolik mantığın ideal bir dilin çerçevesini oluşturması”ndan söz edilebileceği ikinci bir anlamı, mantıkçı pozitivizmde, Rudolf Carnap’ta bulur.

RUSSELL VE MANTIKSAL ATOMCULUĞU

Russell’in, 1918 yılında verdiği konferanslarında geliştirdiği ve “mantıksal atomculuk” olarak adlandırdığı felsefe, onun yeni- Hegelci monizm eleştirisinin ve Peano ile Frege’nin modern

mantığıyla karşılaşmasının bir sonucu gibi görünmesine rağmen Wittgenstein'in onun üzerinde derin ve kalıcı bir etki uyandırmış olması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Russell' a göre, mantıksal atomculuk, pratikte olmasa bile teoride, dış dünyayı (gerçeği) oluşturan en son parçalara inmek ve dil kanalı ile bunlar arasındaki ilişkiyi bulmaktır. Bunun için de ideal ve mükemmel bir dil oluşturmak gerekir. Yani, öyle bir dil olmalı ki bu dil dış dünya ile eş biçimli olmalıdır. Dildeki her unsur, gösterdiği şeyi tam olarak karşılamalıdır. Bu dil, matematikçinin dilidir. Russell, Mantıksal Atomculuk Felsefe'sinde, modern mantığın atomcu olduğunu vurgulamakta ve mantığın bu türü ile kendisini çeşitlilik altında sunan bir dünya arasındaki uygunluğun altını çizmektedir. Fakat, analizin kendilerine erişmeye imkân sağlaması gereken atomlar, fiziksel değil; mantıksal atomlardır. Bu mantıksal atomlar, gerçekte standart modern mantık tarafından gün ışığına çıkarılan atomsal önermelerdir.

Bu önermeler, birbirinden bağımsızdır. Bunlar, ister formları gereği, ister verilmiş olanla bağlantıları gereği, ya doğru ya da yanlıştır.

Bu önermeler, olgulara karşılık gelmektedir. Atomsal önermeler ile atomsal olgular arasında da terimi terimine bir mütakabiliyet bulunmaktadır.

Atomal olgular, atomal önermelerin dilsel olmayan karşılıkları olarak görülmektedir.

Atomal önermelerin doğrulanma ya da yanlıştırılmalarını belirleyen, atomal olgulardır.

Atomal önermenin içindeki fonksiyon/argüman düalizmi, atomal olgunun içindeki tümel/tekil düalizminin yansımasıdır. Analiz ve Mantıksal Atomculuk Russell, "hemen her felsefi problemin, gerekli analize tabi tutulduğu zaman ya hiçbir şekilde bir felsefi problem olmadığını ya da gerçekte mantıksal bir problem olduğunun kolaylıkla görülebileceğini" ileri sürer. Analiz, mantıksal bir analizdir. Russell, klasik mantığa alternatif yeni bir mantıksal öğreti ve söz konusu yeni mantık temeli üzerinde de alternatif bir metafizik geliştirmek ister.

Russell, Whitehead ile birlikte, Matematik'in Temelleri adlı eserinde, matematik alanına dayanılarak az sayıda mantıksal aksiyondan türetilmiş bir mantık kurmanın mümkün olduğunu ortaya koyar.

Russell işe yeni mantık dilini yaratma işini hayata geçirmek için de öncelikle, şeylerden ayırdığı "olgular"ı analiz etmekle başlar.

Russell'a göre, var olan dünya birçok nitelik ve bağıntıları olan birçok şeylerden oluşur.

Russell olguları; atomik olgular, genel olgular, olumsuz olgular ve amaçlı olgular olarak dörde ayırır.

Russell'a göre, bir önerme, bir olguyu ifade eder. Olabilecek en basit türden olguya atomik olgu adını veren Russell, atomik olguları ifade eden önermelere, atomik önermeler adını verir. Atomik olgular ile atomik önermeler arasında tam bir mütakabiliyet bulunduğunu varsayan mantıksal atomculuk açısından, dünya, nitelikleri olan ve diğer şeylerle ilişki içinde bulunan şey veya varlıklardan meydana gelmektedir.

ELEŞTİRİ OLARAK FELSEFE

Felsefeyi, analiz olarak kavrayan ve analiz sayesinde dünyanın en küçük bileşenlerine erişmeyi mümkün kılan mantıksal atomculuğu geliştiren Russell, bundan sonra, felsefe kavrayışının ikinci ana ögesini meydana getiren eleştirel felsefeye geçer.

Russell'a göre, felsefi bilgi, özde bilimsel bilgidен ayrı değildir. Bilime kapalı olup da felsefeye açık olan bir bilgi kaynağı da yoktur. Felsefenin ulaştığı sonuçların bilimin vardıklarıyla kökten bir ayrılığı da yoktur. Felsefeyi bilimden ayrı bir irdeleme alanı yapan nokta, eleştiridir. Felsefe, bilimde ve günlük yaşamda kullanılan ilkeleri eleştirel olarak inceler. Bu ilkelerde bulunabilecek tutarsızlıkları araştırıp bulur. Onları, eleştirel bir araştırma sonunda çürütecek bir sebep bulunmadığında kabul eder. Russell, felsefenin esas işinin, "sorgusuz sualsizce temel kabul edilen fikir ve kavramları eleştirip açıklığa kavuşturmak, sıkı bir şekilde analiz etmek olduğunu" söyler. Analiz ve eleştiriye çok önem vermesine rağmen bütün eserlerinde analiz ve eleştiriyle sentez arasında hiç azalmayan bir gerilim gözlenir.

Russell, felsefesinde, analizin ardından senteze de yer verir. Analiz yoluyla erişilen nihai bileşenlerden yola çıkarak evreni inşa etmeye geçer. Bu inşa, analizin mantıksal analiz olmasına benzer şekilde, mantıksal bir inşadır.

Russell için sentez, doğrudan idrak ettiğimiz, bu yüzden tartışılmaz olan basitlerden başlar.

Russell, felsefi soruşturmasının amacını, dünya hakkında sağduyu temeli üzerinde ya da bilime dayanarak, sahip olduğumuz çok çeşitli inançlardan hangilerinin doğru olduğunu tespit edip ortaya çıkarmak olarak ifade eder.

ANALİTİK FELSEFE VE WITTGENSTEIN

19. yüzyılın sonlarında gelişmeye başlayan ve 20. yüzyıl felsefesine büyük etki yapan analitik (çözümleyici) felsefeyi, bir okul ya da bir öğreti olmaktan çok, bir felsefi gelenek olarak görmek gerekir. Bu gelenekten önce çözümleyici yöntemin değişik biçimlerde kullanıldığını görsek de analitik felsefenin başlangıcını, 19. Yüzyılın sonlarında, özellikle Frege ile başlayan ve daha sonra Russell ve Wittgenstein ile gelişen dile dönüş dönemine atfedebiliriz. Bu filozoflarda ortak olan belirleyici özelliğin, onların geleneksel felsefe sorunlarına yönelik yaklaşımında dilin yapısının anlaşılmasına ve kavramsal çözümlenmeye verdikleri önem olduğunu söyleyebiliriz.

Felsefenin dilsel yapıları çözümlenmekle asli uğraşını bulabileceğini düşünen analitik filozoflar, dilin toplumsal ve işlevsel bir olgu ve insan türünün doğal yaşamının bir parçası olduğunu savunmuşlardır. Analitik felsefede kavram analiziyle, kavramların anlamlarının açıklığa kavuşturulması, felsefede kafa karışıklığına yol açan muğlaklıkların ve anlam belirsizliklerinin giderilmesi amaçlanmaktadır. Analitik anlayışa göre; dil, düşünce ve dış dünya arasında bir ilişki söz konusudur. Bu alanlardan ilk ikisi insana bağlı olduğu yerde, dış dünyanın insandan bağımsız olduğunu söyleyebiliriz.

Bir etkinlik olarak insanın düşünmesi ise ancak kavramlar aracılığı ile olur. Düşüncelerimizi başkalarına açabilmemiz ve başkalarının düşüncelerinden yararlanabilmemiz, sadece dil yoluyla mümkün olabilir. Analitik felsefeye Moore'un önemli katkılarından sonra en önemli ayırt edici katkıyı B. Russell yapmıştır. Analitik felsefenin Russell'dan sonraki önemli filozoflarından biri de Wittgenstein'dir. Wittgenstein ve Felsefesinin Gelişimi Wittgenstein'in filozof kariyerinin iki ayrı döneme ayrıldığını görmekteyiz.

Wittgenstein, Tractatus'la (birinci dönem felsefesi) analitik felsefenin klasik dönemi üzerinde çok belirleyici bir etki yaptığı; buna karşın, ikinci dönemde Felsefi Soruşturmalar (ikinci dönem felsefesi) adlı eseriyse analitik felsefenin bu kez sonraki gelişim seyrine ve hatta Kıta felsefesine çok yoğun bir biçimde etki yaptığı söylenebilir. Wittgenstein, birinci döneminde dünyanın bağımsız "atomik olgular" dan meydana geldiğini, dilin görevinin de söz konusu olguları resmetmek olduğunu savunur. İkinci döneminde ise mantıksal olarak yetkin bir dil tasarlayıp oluşturma teşebbüsünden tamamen vazgeçip; dilin, farklı dil oyunlarında kullanıma şekillerini betimleme yoluna gider.

Birinci Dönem Felsefesi: Resim Kuramı Wittgenstein felsefesi, aralarında örtük ve açık bazı bağlantılar bulunmasına karşın, iki ayrı döneme ayrılır. Wittgenstein Tractatus'da geliştirdiği dil teorisi, büyük bir genellik ve sistemlilik taşır.

Amacı, yapılmış olanın nasıl yapıldığını açıklamak değil, yapılabilecek olana bir sınır koymaktır. Bu, dilin bütün olanaklı gelişimlerinin sınırlarını tespit etmeyi hedefleyen bir eleştirel girişimdir.

Wittgenstein'in Tractatus'unda iki ana tema egemendir. Bunlardan birincisi temsilin doğası, düşünce, dil ve gerçeklik arasındaki ilişki ve düşünceyle temsilin sınırlarıdır. İkincisi ise mantığın ve mantıksal doğrunun doğasıdır. Onun amacı, felsefe sorunlarını çözmek ve bunu, dilin nasıl işlediğini göstermek suretiyle yapmaktır. Böylece, felsefeyi bir "dil eleştirisi" olarak tanımlayan Wittgenstein düşüncesinde, dilin belirleyici bir konumu vardır.

Dil, olgular dünyasının bir resmidir. Değişik düzeylerde ortaya çıkan bu resimler, aynı zamanda düşünmeyi mümkün kılan düşünce nesnelere dir. Dünya, tek tek yalın olgulara indirgenebilecek bir yapıdadır. Bu yapı, olguların değişik kombinasyonlarla bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

Dil de olgular dünyasındaki ilişkilerin aynısını yansıtan ilişkilerle kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu nedenle dil, olgular dünyasını oldukları şekilde yansıttığı zaman işlevini yerine getirebilir.

Wittgenstein'in Tractatus'taki merkezi tezi olan "resim kuramı", dil-dünya bağlantısına dayandırılır.

İşlevi, dünyayı resimlemek olan dil, dilsel resimlerle dünyayı temsil eder. Bu temsil bağlantısı, dil ve dünyanın birbirine uygun yapılar olarak temellendirilmesini gerektirir. Resim ve onun resimlediği şey arasında yapısal benzerlik bulunmalıdır. Wittgenstein'a göre, dünyanın içinde hiçbir değer yoktur.

Dünyanın içinde hiçbir değer yoksa, ahlaksal önermeden de söz edilemez. Çünkü önermeler, aşkın olan hiçbir şeyi dile getirmez. Wittgenstein'a göre, dilin sınırlarının dışında kalan önermelerin bir diğeri de mantık ve matematiğin önermeleridir. Wittgenstein'a göre, "mantık aşkındır." Wittgenstein, "doğa yasaları" üzerinde de durur. Ona göre, bu yasaların doğada zorunlulukla geçerli olduklarını gösteren delillerimiz yoktur ve olmayacaktır. Wittgenstein'a göre, "felsefenin amacı, düşüncelerin mantıksal açıklığıdır.

Felsefe bir öğreti değil, bir etkinliktir." Wittgenstein'in öğretilerinden çıkan sonuca göre, geleneksel

felsefenin önermeleri, olgusal olanı aşan, söylenemeyeni söylemeye çalışan önermelerdir. Ayrıca, geleneksel felsefenin metafiziksel eğilimleri, bir bütün olarak dünya hakkında konuşmaya kalkmıştır. Oysa bu yolla anlamlı bir önerme öne sürülebilmesi olanaksızdır. Wittgenstein'a göre bütün felsefe, bir 'dil eleştirisi'dir. Bütün bu düşüncelerini Wittgenstein, Tractatus'ta birinci dönemine ait fikirler olarak ortaya koyar. Ve "Üzerinde konuşulamayan konusunda susmalı" diyerek düşüncelerini tamamlar. Tractatus'un bu son cümlesi ile Wittgenstein, âdeta birinci dönemine ait düşüncelerini özetlemektedir.

İkinci Dönem Felsefesi: Dil Oyunları Wittgenstein, kariyerinde, ikinci döneme geçişle birlikte dilin ve felsefenin doğasıyla ilgili görüşlerinde çok önemli bir değişiklik olur. Bu yeni dönemin ana eseri ise, "Felsefi Soruşturmalardır". İkinci dönemle birlikte Wittgenstein'ın dilin gerçeklikle olan ilişkileriyle ilgili görüşlerinde önemli değişiklikler olur. Bu dönemde Wittgenstein'ın, "insanların içinde yaşadıkları dünyayı, ancak o dünyayı anlamlı hale getiren bir dil dolayımından geçirerek tanıyabilecekleri için, dili doğru anlayabilmenin yolunun onu oluşturan kelimelerin "ne anlama geldiğini" değil, onların "nasıl kullanıldığını" anlamaya çalışmaktan geçtiğini savunur. Onun amacı; kavramların işlev ve anlamlarını elle tutulmaz bir zihin âleminin değil, bunları barındıran insani yaşam biçimlerinin ürünü olarak ortaya koymaktır.

Wittgenstein'a göre, "bir dil tasavvur etmek, bir yaşam biçimi tasavvur etmek" demektir. Yaşama biçimleri ise uzlaşımaya dayanır ve "dil oyunları" ile dile gelir. Dil oyunu kavramı ise hem Wittgenstein'ın ikinci dönem felsefesi için hem de onun etkisi bakımından büyük önemi olan bir kavram olarak karşımıza çıkar. İkinci döneminde Wittgenstein'ı en fazla etkileyen husus, dilin nesnelere ve olguları resmetmek dışında pek çok fonksiyonu olması olgusudur. Nitekim, dilin her zaman belli bir bağlamda iş gördüğünü ifade eden Wittgenstein'a göre, ne kadar çok bağlam varsa, dilin o kadar çok amacı ve işlevi olmak durumundadır.

Wittgenstein açısından, dilin biricik görevi nesnelere adlandırmak ya da göstermek veya düşünceleri tercüme etmek değildir. Ona göre, bir cümleyi anlama edimi, genelde bir müzikal temayı anlamak dediğimiz şeye sanıldığından çok daha yakındır. Dolayısıyla Wittgenstein'a göre, yaşamdan soyutlanmış bir dilden değil; daima belirli bir etkinliğin, somut bir durumun ya da bir yaşam biçiminin perspektifine yerleşen dil oyunlarından söz edilebilir Wittgenstein, bir dil tasavvur etmenin, bir hayat biçimi tasarlamak olduğunu ileri sürer. Bu bağlamda bütün dil oyunları yaşam biçimlerinde köklenip, hayat formlarında verili olarak bulunur. Yaşam biçimleriyle söz konusu hayat formlarında oynanan dil oyunları, hayatlarımıza olduğu kadar düşüncelerimize de kök salmışlardır.

Dil oyunları konusundaki düşüncelerinden sonra Wittgenstein, yeni felsefe konusundaki düşüncelerini de ortaya koyar. Onun ikinci döneminde felsefe anlayışında ve felsefenin işlevine ilişkin görüşlerinde önemli bir değişim gözlenir. Örneğin, bu dönemde metafizik önermeler, artık eski dönemde olduğu gibi veya mantıkçı pozitivistlerin yaptığı gibi tamamen reddedilmez. Bu dönemde, metafizikçi, tabiri yerinde ise hasta olarak değerlendirilir. Felsefenin işlevi de artık bir tür terapi olarak görülür. Sonuç olarak, ikinci döneminde ve daha özel olarak dil oyunları düşüncesiyle Wittgenstein, dili sadece belirli bir iç mantıkla kavramları bir araya getiren bir sistemden ibaret olarak görmez. Dilin konuşulması, bir etkinliğin veya bir yaşam biçiminin parçasıdır.

Bu nedenle, dilleri anlamlı kılan, onların üretildikleri yaşam tarzlarıdır. Ayrıca bir hareketin ve davranışın anlamı gibi, kelimelerin ve cümlelerin yahut işaretin anlamı da karşılık geldiği gerçeklikten değil, ögesi olduğu veya içinde yer aldığı sistemdeki konumundan kaynaklanmaktadır. Böylece Wittgenstein, ikinci döneminde birinci dönem düşüncesinden farklı olarak, ideal dil anlayışının yerine, gündelik dil üzerinde yoğunlaşmıştır. Sözün anlamı, onun kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Wittgenstein, dil- dünya uygunluğuna dayanan resim kuramından farklı olarak dil oyunları üzerinde durarak; dilin, sosyal bir olgu olduğunu ve sadece toplumsal bir bağlam içerisinde anlaşılabilceğini ifade etmektedir.

HUSSERL'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Husserl'in Hayatı ve Kişiliği Husserl, 1859'da Çek Cumhuriyeti'nin Moravia şehrinin Prossnitz kasabasında, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 10 yaşındayken, Alman klasik eğitimi alması için bir Alman lisesine gönderildi, 1876 yılında mezun oldu. 1876-1878 yılları arasında, Leibzig'de matematik, fizik, astronomi, optik ve felsefe eğitimi aldı. 1883'te Viyana Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Aynı yıl Berlin'e dönerek Weierstrass'ın asistanı oldu. 1877'de doçentlik tezini hazırladı. 1877 yılından itibaren farklı üniversitelerde dersler ve konferanslar verdi. 1910-1913 yılları arasında “*Logos ve Fenomenolojik Araştırmalar Yıllığı*”nın kurucu editörü olarak hizmet verdi. 1916 yılında Freiburg/Bresgau'da profesör olarak atandı. 1933'te Hitler'in Almanya'nın yönetimine el koymasıyla zor günler yaşadı. Eylül 1935'te öğretim lisansı elinden alındı ve Alman vatandaşlığından çıkarıldı. 1936'da da adı Freiburg Fakültesinden kaldırıldı. 27 Nisan 1938'de Freiburg'ta yalnız birisi olarak öldü. Husserl'in sakin, olgun ve üretken bir kişiliği vardır. İdeoloji ve “izm”lerden arındırılmış, varlığa ve hayata doğrudan dokunan bir felsefe yapma geleneğini inşa etmeye çalışmıştır. Husserl'in Eserleri Husserl, çok yazan filozoflardan biridir. Hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Müstakil eserlerinden ziyade el yazmaları daha çoktur. Arkasından 40 bin sayfayı bulan el yazmaları bırakmıştır. Husserl'in el yazmaları, 1950'lerden itibaren, “*Husserl'in Toplu Çalışmaları*” olarak basılmıştır.

HUSSERL'İN FELSEFESİ

Avrupa Bilimlerinin Krizi ve Felsefe 19. ve 20. yüzyıllar, başta Husserl olmak üzere Heidegger, Merleau-Ponty, Sartre, Paul Ricœur ve Michel Henry gibi birçok filozof tarafından “*krizler çağı*” olarak tanımlanır. Fenomenolojik felsefesinin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri olan bilimler krizi, doğayı, yaşamı ve varlığı parçalayıp kontrol altına alma isteğinden çıkan mantıksal, yöntemsel ve ideolojik bir krizdir. Bilimler krizi nedeniyle bilimler ve felsefe iş görmemeye başladı. Avrupa kültürünün tarihsel temelini oluşturan köklü değerleri pozitivism ve pragmatizme kurban edildi, bilim ve felsefe ideolojileştirildi. Bu durumdan Avrupa kültür ve medeniyeti de etkilendi. Bilimler krizi 20. yüzyılda da devam etti. Bu dönemde de bilimler varlığa pragmatik açıdan yaklaşarak, varlık ve yaşam arasında bir uyumsuzluğa ve bilinçte epistemolojik kopukluğa yol açtılar. Doğayı insana, insanı doğaya, bilinci nesneye, nesneyi bilince yabancılaştırdılar. Bu durum karşısında felsefe pozitivismi savunup temellendiren öznelcilik ile görecilik arasına sıkışıp kaldı.

Bu kaotik ortamda ortaya çıkan fizikalizm, objektivizm, natüralizm, ampirizm, pozitivism, pragmatizm ve mantıksal ampirizm gibi görüşler, felsefeyi bilgi kuramına ve yöntem bilimine indirgediler. Felsefeye kendilerinin ileri sürmüş oldukları kurgular ve doğruları temellendirmek görevini verdiler. Bu durum bilginin nesnesini toptan yitirmesine yol açtı. Descartes'ın başlatıp Kant'ın devam ettirdiği özne-nesne arasındaki ontolojik ve epistemolojik bağı kopardı. Böylece sorun daha da derinleşti, felsefe özgünlüğünü yitirdi. Husserl bilimler krizini, bilimlerin temellerinin ve Avrupa insanlığının krizi olarak görür. Bu kriz başlangıçta yöntem sorunu olarak ortaya çıktı, sonradan ise varlığı ontik-epistemik olarak sarsan bir krize dönüştü. Her şeyi en iyi ben bilirim ve ben doğrularım algısını oluşturdu.

Bu tavır bilinci “*bütün*”den, “*tin*”den kopardı. Bir Yöntem ve Düşünce Tarzı Olarak Fenomenoloji Husserl'in fenomenolojik felsefeyi geliştirmesinin amacı, felsefeyi her şeyden önce tabansız ön yargılardan kurtarıp ayakları yere sağlam basan bir araştırma sistemine kavuşturmak düşüncesidir. Ona göre felsefenin Antik Yunan'da olduğu gibi tekrar evrensel ve kesin bir bilim olmasına ihtiyaç var. Bunu sağlayacak olan fenomenolojidir. Felsefenin görevi fenomenler dünyasına girmek ve orada şeylerin özsel yapısını görüp anlamaktır. Husserl, fenomenoloji felsefesini Hocası Brentano'dan ödünç alarak geliştirip sistemleştirdi. Husserl'in felsefesinin ne olduğunu anlamanın yolu fenomenolojik yöntemin ne olduğunu bilmekten geçer. Onda fenomenolojik yöntem olmuş bitmiş bir sistem değil, bir süreçtir.

Bu duruma ve koşullara göre farklı şekillerde gerçekleşen altı safhadan oluşur. Fakat bu altı safhanın sırası her zaman aynı değildir. Araştırma probleminin sahasına ve niteliğine göre değişir. Yönelimsellik Husserl'de yönelimsellik, yönü objeye ve transandantala çevrilmiş, saf bilincin özünü gösteren ve onun işlevlik kazandığı en önemli genelde ilk evresidir. Yönelimsellikte amaç, bilincin fenomenleri nasıl oluşturduğunu aydınlatmak ve açıklamaktır. Yönelimsellik kavramının geçmişi Stoa felsefesine kadar geri gider. Stoa felsefesinde yönelimsellik, doğayla uyumlu olmak, doğaya uygun

yaşamaktır. Çağdaş felsefede yönelimsellik kavramı ilk kez Brentano kullanılmıştır, Husserl tarafından da son hâli verilmiştir. Husserl’de yönelimsellik, fenomenlere doğru yapılan ontolojik ve epistemolojik bir yolculuktur, idelerle dış dünya arasında bağ kurmaktır.

Ona göre yönelimselliğin gerçekleşmesi için önce felsefi tavrın olması gerekir. Husserl, tavrı, felsefi tavrı (fenomenolojik tavrı) ve doğal tavrı olmak üzere ikiye ayırır. Felsefi tavrı, yön belirlemektir, kendi durumunu ortaya koymaktır. Fenomenolojik tavrı da felsefi tavrı içerisinde özel bir tavrıdır. Fenomenolojik tavrın takındığı nesne alanı fenomenler dünyasıdır. Doğal tavrı ise nesneye, dış dünyaya karşı her insanın alabileceği tavrıdır. Doğal tavrı naif ve dogmatik realisttir, yani ampirist ve pozitivist anlayışların tavrıdır. Fenomenolojik tavrı doğal tavrı gibi dogmatik değil, eleştirel ve refleksiyonludur. Fenomenolojik tavrı, kendi yöntemine, kendi logosuna yönelmiştir. Ancak fenomenolojik tavrı doğal tavrı gibi hemen gerçekleşmez. Onun gerçekleşmesi için özel bir yöntem olan fenomenolojik indirgemeye ihtiyaç vardır. Fenomenolojik indirgeme objektif varlığı, yani yönelimsel yaşantıları elde etmek için yapılır. Yönelimsellik sayesinde bilinç, öz ile nesne arasında bağlantı kurar. Örneğin, “*Varım.*”, “*Düşünüyorum.*” ve “*Seviyorum.*” gibi bilinç eylemlerinin bir şeye bağlanarak, “*Ben, bir bilinç ve beden olarak varım.*”, “*Bir şeyi düşünüyorum.*” ve “*Bir şeyi seviyorum.*” gibi bilinç eylemlerine dönüşmesi gibi. Ancak bilinç olaylarının ruhsal yaşantıyla bir ilgisi yoktur.

Yönelimsellikte herhangi bir kesinti yoktur. Bilinç sürekli bir akış içindedir. Husserl, bilincin bütün özelliklerin hepsine birden noema der. Noema nesneyi görmemizi mümkün kılan yapıdır. Noesis ise akıl sayesinde gerçekleşen düşünme edimidir. Fenomenolojik Redüksiyon Fenomenolojik indirgeme yöntemin uygulanabilmesi için Husserl tarafından geliştirilen fenomenolojinin evrelerinden ikincisidir. Fenomenolojik tavrın yöneldiği alan doğal tavrın alanı gibi hazır değildir, özel bir çabayı ister. Bu durum ancak fenomenolojik redüksiyon ile aşılabılır. Fenomenolojik redüksiyonun doğru olarak işleyebilmesi için yönelimselliğin gerçekleşmesi gerekir. Fenomenolojik redüksiyon ile bilinç, nesnenin ilk anlamıyla yüzleşir, bilince konu olan nesneyi görür. Fenomenolojik görme duyuşsal ya da deneysel bir görme değil, doğrudan doğruya görmedir. Fenomenolojik redüksiyon hemen gerçekleşmez.

O, fenomenologdan önce kararlılığı, çabayı ve ustalığı, sonra da fenomenolojik indirgeme ve eydetik indirgemeyi ister.

1. **Fenomenolojik İndirgeme:** Fenomenolojik indirgemeyle transandantal özler, noesis, noema ve hyle açığa çıkarılır. Onun sayesinde aşkın nesnelere ile mutlak verilmiş olan fenomenler arasındaki fark görülür ve saf bilme alanı ortaya çıkarılır. Bu fenomenler cogitationun açığa çıkarıldığı ebedi fenomenler alanıdır.

2. **Eydetik İndirgeme:** Eydetik indirgeme, fenomenolojik indirgeme sonucu elde edilen nesnelere saf özlerin yakalanılması sürecidir. Onun sayesinde bilinç, nesnelere özsel fenomenleri elde ederek, tanımlarını yapar.

Eydetik indirgeme, indirgemeye konu olan nesnenin dışında başka hiçbir şeyi görmemektir. Eydetik indirgemeyle elde edilen özler, mantık, matematik ve geometri gibi immanent özlerdir. Fenomenolojik Refleksiyon Fenomenolojik refleksiyon fenomenolojik yöntemin doğru olarak gerçekleşmesi için bir başka alt yöntemdir. Fenomenolojik redüksiyonun doğru ve hatasız çalışması ancak fenomenolojik refleksiyonla mümkündür. Fenomenolojik refleksiyon maddesel nesne üzerine refleksif bir eğilmedir. Fenomenolojik refleksiyon fenomenolojik indirgemeye dayanır. Fenomenolojik indirgeme yapılmadan fenomenolojik düşünce tam olarak gerçekleşemez. Her ikisi arasında doğru orantı vardır. Saf ben’i elde etmek için fenomenolojik indirgeme ihtiyaç vardır. Fenomenolojik tavrın bilimlerin tavrından farklı olması gibi, fenomenolojik refleksiyon ile bilimlerin refleksiyonu da birbirlerinden farklıdır. Fenomenolojik Epoke Fenomenolojik epoke, fenomenolojinin nesne üzerinde uygulandığı alt yöntemlerden bir başkasıdır. Fenomenolojik epoke, bilinci ve bilince konu olan tüm varlık alanını, inanç ve hükümlerimizi bir kenara bırakmak suretiyle bilinç fenomenlerinin fark edilmesidir. Yani her tür doğal tavrın askıya alınmasıdır. Bu bağlamda fenomen nesnenin kendisi değil, nesnenin insan zihnine konu olan şeklidir. Husserl paranteze almayı üç durum için gerekli görür.

1. **Tarihle İlgili Paranteze Alma:** Günlük zaman, toplumsal çevre, devlet, hukuk, din, bilim, kültür, teknik yapıtlar, sanat, estetik ve pratik değerler, nesnelere üzerinde edindiğimiz bütün bilgiler, görüşler, duygular, arzular, tutumlar, kanılar ve kuramları bir yana bırakmaktır.

2. **Varoluşla İlgili Paranteze Alma:** Öznenin paranteze alınmasıdır. Burada söz konusu olan hiçbir biçimde nesnenin varoluşu, ontik-epistemik zemini değil, nesnelere gerçekten varolup olmadığını bir kenara bırakmaktır.

3. **İdelerle İlgili Paranteze Alma:** Mekan ve zamanla ilgili belirlenimler bakımından nesnede bulunan her şeyi paranteze almaktır. Bu yolla elde edilen özler, zaman ve uzaydan bağımsızdırlar, mutlaklırlar ve rastlantısallıktan uzaktırlar. Böylece immanent özlere ve transandantal özlere ulaşılır.

Fenomenolojinin ele aldığı immanent özlerdir. Eydetik Sezgi Eydetik sezgi, fenomenolojik epoke ve eydetik indirgeme gibi bir dizi fenomenolojik evrenin ardından gelir. Eydetik sezgi, öze ilişkin sezgidir; özlerin ve yaşantının ortaya çıkarılmasının özel bir deneyimidir. Eydetik sezgi öze ait betimlemedir. Mutlak bilincin kendi özünün kavranılabilmesi için maddesel nesne üzerinde yapılan bir

öz sezgisidir. Transandantal yaşantının özünün ortaya çıkarılması ve betimlenmesi amaçlanır. Eydetik sezgi, duyu-deneyimiyle ulaşamayacağımız, ancak eydetik indirgeme sonucu elde edilen özlerin sezgisidir. Eydetik sezgi olmadan transandantal fenomenoloji ve fenomenolojik betimleme yapılamaz. Eydetik sezginin tam olarak gerçekleşebilmesi için, gerçek dünya, uzay ve zamanla ilgili belirlenimler, varoluş ve yaratıcı ben'in paranteze alınması gerekir. Böylece saf özler elde edilir. Eydetik sezgiyle elde edilen özler, Platon'un metafiziğinde olduğu gibi bir başka dünyada gerçekliği yoktur. Bu dünyayı oluşturan şeylerin özüdür. Eydetik sezgi fizik dünyadaki tüm özlerin birbirlerinden ayırt edilmesini sağlar. Fenomenolojik Betimleme Fenomenolojik betimleme, elde edilen saf özlerin incelenmesidir, bir öz betimlemesidir. Özlere ulaşmak fenomenolojik yöntem son bulmaz. İndirgenmiş saf özlerin nicelik, nitelik, kiplik gibi momentlerin de tasvir edilmesi gerekir. Fenomenolojik betimlemede kalkış noktası, nesnenin (bütünün) kendisidir. Bu süreçte her şey parçalanmadan bütünlüğü içinde ele alınır. Böylece bireyselleştirme önlenilir. Betimleme özlerden hareketle yapılmalıdır. Eğer betimleme özlerin dışına çıkılarak yapılırsa bu hayal, kurgu olur. Fenomenolojide asıl olan açıklamak veya çözümlenmek değil, betimlemedir.

FENOMENOLOJİ VE FELSEFE

19. yüzyıldan itibaren ampirist-pozitivist eksenli gelişen bilimler ve kurumlar insanı yalnızlaştırdı, kendine ve Varlık'a yabancılaştırdı. Bu durum bilim ve felsefeyi birbirlerine indirgemenin bir arada yaşatabilecek yeni bir ontolojiye ve epistemolojiye ihtiyacı doğurdu. Bu ise ancak yeni bir felsefe ve yöntemle gerçekleşebilirdi. Bunu sağlayan felsefe fenomenolojidir, yöntem ise fenomenolojik yöntemdir. Fenomenolojik yöntem, bilimlere gerçekten varlık, yaşam ve dünyayla yüzleştirerek onlarla baş başa kalmalarını sağlayan özel ve çetin bir yöntemdir. Fenomenolojik yöntem sadece felsefede değil, matematik, geometri, psikoloji, sosyoloji, tarih, antropoloji, edebiyat ve sanat gibi birçok disiplinde uygulanıp kullanılmıştır. Felsefeyi herhangi bir ideolojiye, "izm"e kaymadan kurtaran fenomenolojidir.

VAROLUŞÇULUK

Varoluşçuluk genel anlamda, “Ben kimim? , Tek bir birey olarak var olmanın anlamı nedir?” gibi sorulara cevap bulmaya çalışan, dünyada insan olarak var olmanın ne anlama geldiğini açıklayan felsefi akım olarak değerlendirilebilir. Varoluşçuluğun Terim Anlamı Varoluşçuluk, varoluş sözcüğünden türetilmiştir. Varoluş (İng. existence, Fr. existence, Alm. existenz dasein, Lat. existentia, Arapça, kevn, vücüd, mevcüdiyyet), en genel anlamda, somut olarak bulunuş ya da bir gerçekliğe sahip olma anlamına gelir. Bir başka ifadeyle, varoluş, gizil güç olarak değil de etkin olarak bir varlığa sahip olmayı ifade eder.

Varoluşçuluğun Temel Kavram ve İlkeleri Varoluşçu düşünürlerin üzerinde durdukları konulardan hareketle varoluşçuluğun temel kavram ve ilkeleri şu şekilde ifade edilebilir:

- Bireycilik
- Yönelmişlik
- Özgürlük-Sorumluluk
- Varlık-Hiçlik
- Duygular
- İletişim

VAROLUŞÇULUĞUN TÜRLERİ

Varoluşçular ikiye ayrılabilir:

Tanrının varlığını kabul eden (hıristiyan) varoluşçular: Sören Kierkegaard, Karl Jaspers, Gabriel Marcel, Karl Barth, Max Scheler, Maurice Blondel, Henri Bergson, Charles Peguy, Leon Chestov, Paul Tillic, Martin Buber.

Tanrının varlığını inkar eden (ateist/tanrıtanımaz) varoluşçular: Jean-Paul Sartre, Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche, Merleau Ponty, Albert Camus.

VAROLUŞÇULUĞUN KÖKLERİ

Varoluşçu felsefe, bireysel insanı anlamaya ve betimlemeye çalıştığından, varoluşçuluğun tarihsel arka planı, Antik Yunan felsefesine, özellikle de insan felsefesi ile uğraşan filozoflara kadar geri götürülebilir. Bu anlamda ilk akla gelen düşünür, Sokrates'tir. Diğer yandan Orta Çağ'da, Aurelius Augustinus'un ve 17. yy'da Blaise Pascal'ın düşünceleri, varoluşçu düşünceye kaynaklık edecek izler taşır.

VAROLUŞÇU FELSEFENİN KLASİK DÜŞÜNÜRLERİ

Varoluşçuluk denilince birçok düşünür akla gelir. Ancak adından sıkça söz ettiren düşünürler, Sören Kierkegaard, Karl Jaspers, Gabriel Marcel, Martin Heidegger ve Jean-Paul Sartre' dir. Sören Kierkegaard (1813-1855) Sören Kierkegaard, Danimarka'nın Kopenhag kentinde doğmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: İroni Kavramı, Korku ve Titreme, Baştan Çıkarıcının Günlüğü, Kaygı Kavramı, Ölümçül Hastalık Umutsuzluk, Kahkaha Benden Yana, Evliliğin Estetik Geçerliliği. Kierkegaard, varoluş kavramını modern anlamda kullanan ilk filozoftur. Kierkegaard'ın, Varoluş nedir? sorusuna verdiği cevap, “Somut, öznel ve uyanık insanın yaşamıdır.” şeklindedir. Kierkegaard, birbirinden farklı üç varoluş aşaması belirler. Bunlar; estetik varoluş, etik varoluş ve dinî varoluş aşamalarıdır. Her bir varoluş aşaması, bir diğerini gerekli kılar.

Estetik aşamadan geçmeden etik aşamaya, etik aşamadan geçmeden dinî aşamaya geçmek mümkün değildir. Estetik varoluş aşaması kişinin kendi benliğine tam olarak nüfuz edememe hâlini dile getirir. Kişi, estetik varoluşta dışsal koşulların kölesi hâline gelir. Her türlü seçimden kaçınarak yaşar. Seçimde bulunarak, kendi kişiliğini şekillendirmek yerine, dışsal durumları olabildiğince kullanma amacı güder. Kişinin elde etmek istediği şeyler, şöhret, zenginlik, güzellik, saygınlık gibi şeylerdir. Estetik varoluş aşamasında, kişinin en büyük korkusu, tek düze hayatın getireceği can sıkıntısına kapılmaktır. Kişi için en katlanılmaz şey, hayatın, tek düzeliğin içinde aynı şekilde tekrarlandığını görmektir. Bu şekilde bir hayat tarzı insanı, hastalıkların en kötüsüne, ölümçül hastalık umutsuzluğa götürür. Etik varoluş aşaması ise gündelik hayatın dayattığı yüzeysel özelliklerden çok daha fazlasına sahip olduğunun bilincinde olan, seçimlerinin sorumluluğunu üstlenen bireyin bulunduğu bir aşamadır. Seçimlerinin sorumluluğunu üstlenmek ise gerçek benliğin işaretidir. Dinî varoluş aşaması ise en yüksek varoluş aşamasını oluşturur. Bu varoluş aşaması koşulsuz bir inancı gerektirir. Bu aşamada insan ve Tanrı arasındaki tüm kurumsal engeller ortadan kalkar ve insan, kendini Tanrı'ya karşı sorumlu bir varlık olarak bilir. Dinî varoluş aşaması, kişinin kendi varlığı ve Tanrı'nın varlığı

hakkında derinlemesine bir sorgulamayı ve incelemeyi gerektirir. Kierkegaard, seçim yapabilmeyi, özgürlük ve daha yüksek varoluş aşamalarına geçiş için temel koşul olarak görür. Özgür olmak, ancak kişinin seçim yapabilmesi ile mümkündür. Seçim yapmak, özgürce karar vermek anlamına gelir ve insanı kendi sorumluluklarını üstlenmeye götürür.

Karl Jaspers (1883-1969) Karl Jaspers, Almanya'nın Oldenburg kentinde doğmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Çağın Tinsel Durumu, Akıl ve Varoluş, Varoluş Felsefesi, Felsefi İnanç, Tarihin Kökeni ve Amacı, Felsefeye Giriş, Büyük Filozoflar, Atom Bombası ve İnsanın Geleceği, Özgürlük ve Yeniden Birleşme, Felsefi Düşüncenin Küçük Okulu, Hakikat Üzerine Felsefi Mantık.

Jaspers felsefesinin temel sorularından birisi, “İnsan nedir?” sorusudur. Jaspers'e göre insan, beden olarak fizyoloji, ruh olarak psikoloji, toplumsal bir varlık olarak da sosyoloji tarafından araştırılmaktadır. Ancak, insanı konu edinen bilimler ve kuramlar, insanı nesne olarak değerlendirmekte, dünya içinde bulunan belirli bir varlığın bilgisini ortaya çıkarmaktadırlar. Oysa Jaspers'e göre, insanın, bir araştırmanın nesnesi olarak var olması, onun varlığının sadece bir yönünü ortaya çıkarır. İnsanın, bir araştırmanın nesnesi olması yanında, her türlü araştırmaya kapalı, ancak özgürlüğü içinde olan bir varoluşu vardır.

Jaspers'e göre varoluş, kendisini doğrudan doğruya göstermez, sadece dolaylı olarak hissettirir. Jaspers, varoluşun, kendisine ait bir dili olduğunu ve bu dil sayesinde kendisini hissettirdiğini söyler. Varoluşu aydınlatan bu dili Jaspers, “işaretler”(signa) olarak adlandırır. İşaretlerden birisi de iletişimdir. Bu bağlamda iletişimin Jaspers'te kazandığı anlam, “varoluşsal iletişim” olacaktır. Karşılıklı ilişki biçimini ifade eden varoluşsal iletişimde, iletişime geçilen kişi bir nesne değil bir özne olarak görülür. İletişim sayesinde insan, başkasının varoluşunun farkına varır ve kendi varoluşunu başkasının varoluşuyla anlamlandırır. Bu iletişim, kendi varoluşlarını arayan iki insan karşılaşmasıdır. Varoluşsal iletişim, “insanın kendi olması”, “başkası ile özgür olması” anlamına gelir. Yalnızlık, açık olma ve sevenlerin mücadelesi varoluşsal iletişimin adımlarıdır. İnsanı kendisi yapan, birey hâline getiren temel özellik ise “özgürlük”tür. Özgürlük, seçim yapabilmekle, tercihte bulunmakla yakından ilişkilidir.

Jaspers'e göre insan, özgürce seçim yapabildiği sürece vardır. İnsan kendinden bekleneni yapmak, verilmiş olan kimliği olduğu gibi benimsemek yerine, özgürce kendi kimliğini ortaya koyduğu sürece var olur. Bu bağlamda var olmak, insanın özgür olduğunun bilincinde olması anlamına gelir.

Gabriel Marcel (1889-1973) Gabriel Marcel, Fransa'nın Paris kentinde doğmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Varoluş ve Nesnellik, Var Olmak ve Sahip Olmak, Yadsımadan Yakarışa, Royce'un Metafizigi, Gezgin İnsan.

Marcel, geleneksel felsefe anlayışına, özellikle de idealist geleneğe karşı çıkmıştır. Geleneksel yaklaşımda gerçek olan, rasyonel olana indirgenmiş ve gerçeklik soyut bir ilkedan hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım, somut olana özellikle de somut bireye gereken önemi vermemiştir. Marcel'in amacı da somut tecrübelerden hareketle bireyi anlamaktır. Yaşadığı dönemin insanının içinde bulunduğu durumu betimlemeye çalışan Marcel, bu betimlemeyi teknolojik gelişmeleri dikkate alarak yapar. Teknolojik gelişmeler, bir taraftan insan yaşamını kolaylaştırırken diğer taraftan insanı kendine yabancılaştırmıştır. Bu bakımdan teknolojik gelişmeler hem umut verici hem de korkutucudur.

Marcel'e göre teknolojik dünya ile manevî dünya arasında bir ilişkinin kurulması gerekir. Çünkü insan; bedeniyle dünyaya, manevî yönü ile Tanrı'ya bağlanan bir var olandır. İnsanın sahip olduğu bu ikili yön, insanın bütünselliğini ve değerini ortaya koyar. Bu durumda, yaşamın gerçek amacı, insanların insanlarla ve Tanrı ile olan iletişimlerinde ortaya çıkar. Ancak bu iletişim, somut bireye dayanmalı ve bireyin özgürlüğü korunarak gerçekleşmelidir.

Martin Heidegger (1889-1976) Martin Heidegger, Almanya'nın Messkirch kasabasında doğmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Varlık ve Zaman, Sanat Eserinin Kökeni Üzerine, Hümanizm Üzerine Mektup, Metafizik Nedir? , Tekniğe İlişkin Soruşturma. Heidegger'in amacı varlığın anlamını ortaya çıkarmaktır.

Heidegger, varlığın anlamını ortaya çıkarmak için hocası Husserl'den devraldığı fenomenolojik yöntemi kullanır. Heidegger, “dasein” adını verdiği var olana yönelir. Dasein, Almancada “insan varlığı ve orada-varlık” anlamına gelmektedir. Fakat Heidegger, dasein'e günlük dilde aldığı sıradan anlamının ötesinde bir anlam yükler.

Heidegger, dasein kavramıyla, geleneksel felsefenin insana yüklediği özü ve bu özün yapısını anlamak ve anlatmak istemez.

Heidegger için dasein, “varlık”ın anlamını kendinde, kendisi- olmayanda ve dünyada sorabilen varlıktır. Bu bağlamda Heidegger, doğrudan doğruya varlığının anlamını soran somut insanı, tek insanı araştırmak ister. Heidegger'e göre, her insanın zorunlu olarak içinde bulunduğu iki varlık biçimi vardır. Bunlar, “dünya içinde var olmak” ve “birlikte olmak”tır. Dünya içinde var olmak, dasein'in seçebileceği bir özellik değildir.

Dasein'in hiçbir şekilde kaçamadığı, her seferinde kendisini içinde bulunduğu bir var olma biçimidir. İnsanın varoluşu, sadece dünya ile olan ilişkisiyle gerçekleşmez. Aynı zamanda öteki insanlarla

birlikte gerçekleşir. Öteki insanlarla birlikte bulunma, ikinci varlık biçimi olan “birlikte olma” durumunu ortaya çıkarır.

Dasein, yapısı gereği başka var olanlar ile ilişki içindedir.

Dasein’ın ilişki içinde olduğu, birlikte bulunduğu kim diye sorulacak olursa, Heidegger bu soruya, belirsiz olan kişiler şeklinde cevap verecektir. Bu belirsiz kişilerin oluşturduğu alana da Heidegger, “man sferi” (onlar alanı) der. Heidegger, insanın varoluşunu ortaya çıkaracak araçlar olarak da “korku”, “vicdan” ve “ölümü” gösterir.

İnsanın dünya içinde var olma durumu, kendisine sorulmamıştır.

İnsan, kendi isteği dışında bilinmeyen bir güç tarafından bu dünyaya bırakılmıştır.

İnsan kendisini, bu bırakılmışlık hâli içerisinde korumasız, yabancı bir durumda hisseder.

İnsanın yabancı olduğu bu dünyaya bırakılmışlığı, insanda iç daralması diyebileceğimiz belirsiz bir korku oluşturur.

Bu korku; hastalık, sınav gibi ya da belirli bir tehlike karşısında hissedilen korku gibi değildir.

Bu korku bizzat dünya içinde var olmak durumundan ortaya çıkan bir ruh hâlidir. İnsan bu korku içinde yalnızlığa gömülür ve kendisiyle baş başa kalır.

Bu korku içinde kalmaya cesaret eden kimse, kendi varoluşunu yakalayabilir. Heidegger, vicdan derken, bir doğa uyarısı ya da dinsel anlamda bir Tanrı sesini kastetmez. Ona göre vicdan, korkunun varlığına bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur. Vicdan, insanı kitle içerisinde günlük işlere dalıp kendi varoluşunu unutmaması için bir uyarıcıdır. Vicdan, insanı kendi benliğine kendi özgünlüğüne dönmeye çağırır. Heidegger’e göre, insanın varoluşunu en derinden açığa çıkaracak araç ise “ölüm”dür. Ölüm, insan varlığının bütün olanakları arasında en gerçek olanıdır. Ölümden kaçış yoktur ve bu durumu herkes kendisi yaşar.

Ölüm, yaşama anlam katar. Jean-Paul Sartre (1905-1980) Jean-Paul Sartre, Fransa’nın Paris kentinde doğmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Varlık ve Hiçlik, Bulantı, Egonun Aşkınılığı, Duvar, Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir, Diyalektik Aklın Eleştirisi, Yöntem Araştırmaları, Özgürlük Yolları, Aydınlar Üzerine, Estetik Üstüne Denemeler, Yahudi Sorunu, Sözcükler. Sartre, insan ve dünya arasındaki ilişkiyi inceleyerek insanın nasıl bir varlık olduğunu belirlemeye çalışır.

Sartre, varlığı, “kendi başına varlık” (etre-en-soi) ve “kendisi için varlık” (etre-pour-soi) olmak üzere ikiye ayırır. Kendi başına varlık, evrene karşılık gelir. Kendi başına varlık, başka bir varlık (Tanrı) tarafından yaratılmadığı gibi kendi kendisini de yaratmamıştır. Mutlak olarak hiçbir şeye dayanmaksızın vardır. Kendi başına varlık şuursuz bir varlıktır. “Kendisi için varlık” ise şuurlu bir varlığa yani insana karşılık gelir. “Kendi başına varlık” (nesnel dünyası) ve “kendisi için varlık” (şuur sahibi insan), ontolojik sıra bakımından farklıdır. Kendi başına varlık, kendisi için varlıktan önce gelir. Kendisi için varlık, köken itibarıyla kendi başına varlığa bağlıdır. Dolayısıyla kendisi için varlık, kendi başına varlık olmadan anlaşılabilir. Kendisi için varlık, yapısı itibarıyla eksik oluşuyla karakterize edilir. “Kendisi için varlık”, eksik olduğu için sürekli bu eksikliği gidermeye çalışacaktır. İnsanı değerli kılan da eksikliğini giderme çabasıdır. Ancak insanın bu eksikliği giderip tam olması mümkün değildir. Bundan dolayı insan, sürekli bir varoluş içerisinde olmak zorundadır.

Sartre’a göre, sürekli varoluş içerisinde olan insanın önceden belirlenmiş bir özü yoktur. Ona göre, “Varoluş özden önce gelir”. Bu ifadenin anlamı şudur; önceden belirlenmiş bir insan doğası yoktur, insan önce bu dünyaya gelir, var olur, daha sonra kendi tasarladığı şekilde kendini gerçekleştirir.

Sartre’a göre, önceden belirlenmiş bir özü olmadığı için insan, zorunlu olarak özgürlüğe mahkûmdur.

İnsan, yeryüzüne atılmıştır ve yaptığı her şeyden sorumludur. İnsan, hiçbir şeye bağlanmadan, özgürce kendi varoluşunu ortaya koymalıdır. İnsanın varoluşu, özgür eylemleriyle belirlenir. İnsan özgür olduğu için varlığının sorumluluğunu da üstlenmelidir.

FRANKFURT OKULU

GİRİŞ

“**Frankfurt Okulu**” terimi, özgül bir toplum teorisini belirtmek üzere kullanımının yanı sıra bir grup entelektüeli de ifade etmek üzere kullanılır. 1923’te Frankfurt’ta Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü bünyesinde toplanan söz konusu entelektüeller, daha sonra Frankfurt Okulu olarak adlandırılacak bir kurumun temelini atarlar. Okul, aydınlanma düşüncesinin ve modernlik eksenli yapıların çözümlenmesini yapan bir felsefe geleneği oluşturur. Bu gelenek, içerisinde sosyal ve entelektüel yaşamın çeşitli yönlerini eleştiren, toplumun ekonomik temeli ile düşünsel yapısı arasındaki etkileşime önem veren ortodoks olmayan Marksist bir yapıyı ifade eder. Birinci Dünya Savaşı sonrasında sol işçi sınıfı hareketlerinin ağır yenilgisi, Avrupa’daki sol hareketlerin SSCB’nin denetimi altına girmesi, Stalinizme dönüşen Rus Devrimi ve Faşizm ve Nazizm’in yükselişe geçmesi, Okulun ortaya çıkışında etkili olur. “Frankfurt Okulu” adlandırması, okulun üyeleri tarafından belirlenmez, başkaları tarafından onlara atfedilir. Grubun üyeleri, çalışmalarının kendi kurumsal programları olarak gördükleri “Eleştirel Teori” ile anılmasını tercih ederler. Özellikle Horkheimer’in Eleştirel Teori üzerine yazdıkları okulun genel düşüncelerini aksettirir.

FRANKFURT OKULU’NUN TARİHSEL SERÜVENİ

Sonradan ‘Frankfurt Okulu’ olarak tanınacak olan Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, 1923’te kurulur ve 1924 Haziranında resmen çalışmalarına başlar. O günlerde kendi türünde benzersiz olan kurumun başlıca mimarları; Felix Weil, Friedrich Pollock ve sonradan Enstitünün yöneticisi olan Max Horkheimer’dir. Enstitünün kuruluşu sırasında kurucu mimarlardan hiçbiri profesör ünvanına sahip olmadığı için (kurullar Enstitü Yöneticisinin Frankfurt Üniversitesi’nden bir profesör olmasını gerektirdiğinden), ilk yönetici Avusturyalı Marksist tarihçi Carl Grünberg (1861-1940) olur. Grünberg Dönemi Enstitü müdürlüğüne atanan Grünberg, açılış konuşmasında, Marksizme bağlılığını açıkça ilan eder ve bunun, kişisel olmaktan ziyade kurumsal politikayı da bağlayan bir durum olduğunu belirtir. Ekibi içinde Marksist yöntemin dışında yöntemsel ve ideolojik temelli farklılıklarla hoşgörü gösterilmeyeceğini belirten Grünberg, bu hususu “yöneticinin diktatörlüğü” şeklinde ifade eder. Grünberg Frankfurt’a gelmeden önce, , Sosyalizm ve İşçi Hareketleri Tarihi Arşivi, ya da yaygın adıyla Grünberg Arşivi’nin editörü olarak isim yapar. Bu büyük dergi, Enstitü’nün çalışmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Horkheimer Dönemi Grünberg’in Enstitüdeki görevinden ayrılması sonrası, Horkheimer, ilk felsefe ve toplum felsefesi profesörü olarak Grünberg sonrası göreve getirilir. ‘Toplum Felsefesinin Bugünkü Durumu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitünün Amaçları’ başlıklı bildiri ile açılış konuşmasını yapan Horkheimer, insanların kaderinin, yalnızca onların bireyler olarak değil, bir topluluğun üyesi olmaları sıfatıyla da yorumlanışı gerçeğine dikkat çeker.

Frankfurt Okulu nitelemesinin sonradan kullanıldığı düşünülürse, Horkheimer döneminin “eleştirel toplum teorisi” nitelemesini geliştirdiğini görürüz. Almanya’da, 30 Ocak 1933’te iktidara gelen Hitler, “devlete karşı eğilimler taşıdığı” gerekçesiyle enstitüyü kapatır. Esasen bu kapatmanın arka planında okul mensuplarının hemen hepsinin Yahudi olması yatmaktadır. Kapatılan okulla birlikte Horkheimer, Hitler’in üniversiteden attığı ilk profesör olur. Okulun üyelerinin bu tarihten itibaren ABD’ye yerleşme planları yaptığı görülür. 1950 yılına kadar ABD’de faaliyet gösteren okul, 1950’de Batı Alman Hükümeti’nin daveti üzerine Almanya’ya dönen Adorno ve Horkheimer tarafından Frankfurt’ta yeniden kurulur. Bu aşamada, Marcuse ve Löwenthal ABD’de kalırlar ve bir daha Almanya’ya dönmezler. 1950’li yıllar, aynı zamanda okulun üyeleri arasında önemli bir bölünmenin yaşandığı yıllardır. Bu yıllarda Marcuse, Fromm ve Löwenthal Amerika’da kalır. Diğer teorisyenler, Adorno ve Horkheimer gibi, Almanya’ya dönerek Sosyal Araştırmalar Enstitüsünü yeniden kurarlar.

FRANKFURT OKULU’NUN DÜŞÜNCE SERÜVENİ

1930’lu yıllardan 40’li yıllara kadar Okulun bütün üyeleri tarafından paylaşılan bir amaç duygusundan, eleştirel teoriye katkılarında söz etmek mümkündür. Ancak ele alınan konuların önem sıralamasında, okul yöneticilerinin tavrına paralel olarak bazı farklılıklar bulunur. Carl Grünberg döneminde, Enstitü’nün çalışmalarının önemli bir kısmı, güçlü bir ampirik niteliğe sahiptir. Grünberg, Enstitü’nün açılış konuşmasında (1924) kendi Marksçılık anlayışını bir toplum bilimi olarak özetleyip sunar. Enstitü’nün 1920’lerdeki çalışmalarını, 1929 yılında bir memorandum kaleme alarak, yeni gelecek yöneticilere yol gösterecek şekilde belirleyen, Weil olur.

Frankfurt’a gelmeden önce, “Sosyalizm ve İşçi Hareketi Tarihi Arşivi’nin editörlüğü yapan Grünberg’in

Enstitü'nün yöneticiliğini yaptığı dönemde bu büyük derginin önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. 1930'da Horkheimer'in, Enstitü müdürü olarak atanmasından itibaren, Enstitüde ele alınan araştırma ve inceleme konularında önemli değişiklikler yaşanır. Horkheimer'in açılış konuşmasında belirttiği şekilde Enstitü'nün çalışmalarında öncelikli yeri, tarih ve iktisattan ziyade felsefe işgal etmeye başlar. Konuşma, toplum felsefesinin genel kavranışını, insanların kaderinin yalnızca onların bireyler olarak değil, bir topluluğun üyesi olmaları sıfatıyla da yorumlanışı olarak özetler. Horkheimer döneminin düşünsel anlamdaki en önemli dönüşümünü, "Eleştirel Teori"ye verilen değer belirlemektedir. Onun "Geleneksel ve Eleştirel Kuram" adlı yapıtı okulun bir çeşit tüzüğü veya kurucu metni şeklinde algılanır. 1933'te kapatılan ve üyeleri sürgüne tabi tutulan Frankfurt Okulu düşünürlerinin birçoğu 1950'de yeniden Frankfurt'a dönerler. 1950-1970 arası dönemde eleştirel kuram'ın temel argümanlarını ortaya koyan eserler kaleme alındığını görmekteyiz. Özellikle eleştirel kuram geleneği yaygınlaşmış ve bu düşünce akımı Alman entelektüel yaşamında belirleyici olmaya başlamıştır.

Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisi, Marks'ın teorisini yeniden canlandırma amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Marks'ın kuramının nüvesini oluşturan ekonomik altyapıdan ziyade daha çok kültürel üstyapıya yönelmiş ve onu esas almıştır. Horkheimer ve Marcuse, kapitalist toplumdaki çelişkileri sadece ekonomi açısından çözümlenmemişler; kültür alanları arasındaki ilişkilerin de önemine vurgu yapmışlardır. 1970 sonrası, Frankfurt Okulunun son dönemi olarak nitelenir. Bu dönemde, etkisi gittikçe azalan Okulun özellikle Adorno ve Horkheimer'in ölümüyle etkisini tamamen yitirdiğini görmekteyiz. Ancak Jürgen Habermas'ın Okulun eleştirel düşüncelerini, Marksçı tarih ve modern kapitalizm kuramının yeniden değerlendirilmesinde özgün bir biçimde kullandığına şahit olunmaktadır.

Bu yönüyle Habermas'a Frankfurt Okulu'nun veya eleştirel teorinin yaşayan en önemli düşünürü olarak bakmak yerinde olacaktır. Habermas'ın ütöpik dünyası, hiçbir bireyin konuşma dışına itilmediği, tüm bireylerin gerçek bilgiye erişip kamusal alanda tartışmaya etkin bir şekilde katılabileceği bir konuşma dünyasıdır. Bu bakımdan "kamusal alan" kavramı, Habermas için temel bir kavramdır.

Frankfurt Okulu ve Aydınlanma Aydınlanma düşüncesi Avrupa'da, 17. yüzyılın ikinci yarısıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve önde gelen birtakım filozofların akli insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan zihniyle bireyin bilincini, bilginin ışığıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönem, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağı, felsefi ve toplumsal hareket şeklinde tanımlanabilir.

Aydınlanmanın genel olarak dört temel özelliğinden bahsetmek mümkündür:

1) Doğaüstünün doğalla, tanrısal buyruğun doğa yasasıyla, dinin bilimle ve din adamlarının filozoflarla yer değiştirmesi,

2) Bir araç olarak deneyin rehberliğindeki aklın sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel sorunların çözümünde yüceltilmesi,

3) İnsan ve toplumların mükemmelleştirilebileceğine ve insan soyunun gelişmesine duyulan inanç.

4) İnsan haklarına dair insancıl istemlerin çoğalması. Fakat Aydınlanma düşüncesinin her zaman olumlu bir şekilde değerlendirildiğini söylemek güçtür. Akıl namına dine hücum edildiğini belirten Horkheimer, Adorno ile birlikte kaleme aldığı "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı yapıtta aydınlanma eleştirisini ortaya koymaktadır. Aydınlanmanın Diyalektiği, aydınlanma eleştirisine dayalıdır. Burada yapılan eleştiriler, esasında eleştirel teorinin aydınlanmaya yönelik eleştirileridir. Horkheimer ve Adorno'nun aydınlanma eleştirisi daha çok bilim, teknoloji, totaliterlik ve araçsal aklın eleştirisi noktasındadır. En temel eleştiri alanı, 'araçsal akıla' dairdir". Akli her şeyin temeline koyan Aydınlanma, zaman içerisinde kendine zarar vermeye başlamış, kutsallarla hesaplaşırken kendi kutsalını yaratmıştır. Frankfurt Okulu'nun aydınlanmanın akıl eleştirisinde, Horkheimer'in bir başka eseri olan "Akıl Tutulması" adlı eserinin de önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır.

Frankfurt Okulu ve Pozitivizm Pozitivizm, bilimin sadece doğrudan gözlemlenebilir varlıkları konu alabileceğini, metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları olarak görülmesi gerektiğini savunan bir anlayıştır. Sosyolojinin bu tür bir yapıya bürünmesinin, toplumu denetleme arzusundan kaynaklandığını belirten Frankfurt Okulu düşünürleri, eleştirilerini geniş bir çerçeveye yaymışlardır. Eleştirilerinin üç farklı boyutu vardır: "İlk olarak pozitivizm doğru bir toplumsal yaşamı kavramlaştırmasına ya da kavrayışına ulaşmayan ve ulaşamayan yetersiz ve yanıltıcı bir yaklaşımdır; ikinci yalnızca varolan şeyle ilgilenerken mevcut toplumsal düzeni onaylar, herhangi bir köktenci değişimi engeller ve siyasal dinginciliğe yol açar; üçüncü yeni bir tahakküm biçimiyle, yani 'teknokrasi tahakkümü'yle çok yakından bağlantılıdır ve aslında onun sürdürülmesinde ya da üretilmesinde büyük bir etkidir. Öte yandan Frankfurt Okulu'nun kullandığı anlamda 'pozitivist' şunlara inanandır: (a) doğa bilimlerinin empirist bir betimlemesi uygundur, ve (b) tüm bilgi özünde doğa bilimleriyle aynı bilgisel yapıya sahip olmalıdır.

Horkheimer bir bilgi kuramı ya da bilim felsefesi olarak şu noktalarda pozitivizm eleştirisine girer:

(I) pozitivizm faal insanları mekanik belirlenimciliğin şemasındaki olgular ya da nesnelere olarak düşünür;

(II) dünyayı yalnızca deneyimde verili olduğu biçimiyle doğrudan kavrar ve öz ile görünüş arasında

ayırım yapmaz;

(III) bu olgu ve değer arasında mutlak bir ayırım teşkil eder ve dolayısıyla bilgiyi insanın ilgilerinden (istemlerinden) ayırır. Eleştirel teori düşünürlerince ilk dönemde yapılan pozitivizm eleştirisinin, Habermas tarafından da benimsendiğini görmekteyiz. Yeni bir epistemoloji formüle etme ve yeni bir metodoloji geliştirme uğraşında olan Habermas, okulun ilk kuşak teorisyenlerinin ‘pozitivizm eleştirisini’ önemsemiştir.

Frankfurt Okulu ve Modernite Eleştirel Teori’nin modernlik ve modern toplum eleştirisinde Weber’in sosyal teorisinin katkısı oldukça fazladır. O, modernliğe dair vurgulamalarıyla Eleştirel Teori savunucuları üzerinde derin izler bırakmıştır.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin modernite eleştirilerinde odaklandıkları nokta, rasyonelleşme (akılcılaşıma) olmuştur. Rasyonelleşme ile Adorno, Horkheimer ve Marcuse şu olguları kastederler: Fabrika, ordu, bürokrasi, okul ve kültür endüstrisi gibi kurumlar tarafından geliştirilen, daima etkili ve sonuç verici örgütsel teknikler vasıtasıyla toplumsal yaşamın bütün alanlarına yayılan yönetsel ve siyasal tahakküm. İlk kuşak eleştirel kuramcıları Weber’in modernliğin dinamiklerine yönelik teşhisine geniş ölçüde katılmakla birlikte, onun modernliğe ikircikli ve boynu bükük bağlılığını reddederler. Horkheimer, Adorno ve Marcuse özgürlük yitimi ve anlam yitimini sosyal-tarihsel gerçekler olarak kabul eder ve bu nedenle Weber’in böylesi süreçlerle ilgili rasyonellik iddiasını reddederler.

Bu açıdan akılcılaşıma bakan Frankfurt Okulu düşünürleri için, temel sorun olarak görülen ekonomik sömürünün yerini akılcılaşıma almıştır. Ancak eleştirel teori modern toplum düzeninin görünüşteki akılcılığına karşın, modern dünyayı akıldışılıkla dolu olarak görmüştür. Yani en modern toplumlarda bile, hiç eksilmemiş akıl dışlılıklar mevcut olup, insanın da araçsal akılcılığının akıl dışılığından bahsetmek mümkündür.

Frankfurt Okulu ve Marksizm Çıkışında Marksist bir kuramla yola çıkan Frankfurt Okulu, özellikle 1930’lardan itibaren Marksist köklerinden yavaş yavaş kopmaya başlamıştır. Bu kopuşta Horkheimer’in büyük etkisi olmuştur. Kuruluşunda (özellikle Carl Grünberg dönminde) Marksist bir yapı olarak gördüğümüz Frankfurt Okulu’nun zamanla Ortodoks marksizme yönelttiği eleştiriler nedeniyle bu akımdan ayrılma gösterdiğini veya kendine has bir Marksizm anlayışı geliştirdiğini görmekteyiz. Frankfurt Okulu, proletaryanın iktidar gücünü kaybettiğine işaret eder. Bu politik yaklaşımla da toplumun değişmesinin asıl kaynağı ve devrimin öncü gücü olarak proletaryayı gören Marksizmden ayrılır.

Frankfurt Okulu üyeleri, sınıfsal bir devrim düşüncesini geride bırakır ve yeni türden bir yaklaşım ortaya koyarak, köktenci olmayan ve pratikten yoksun, bir eleştiri kuramını geliştirmiş olurlar. Aslında Eleştirel Teori yanlılarının Marksizm eleştirisi, bütünüyle marksizmden bir kopuşu göstermemektedir. Onların yapmak istedikleri, Ortodoks marksizmde hatalı ve eksik gördükleri, bu günü anlama ve açıklamada yetersiz buldukları analizleri gözden geçirmek, bir anlamda Batı Marksizmi denilebilecek bir anlayışı temellendirmeye çalışmaktır.

Son tahlilde dogmatizme sürüklenen bilimselci bir eğilim gösteren Ortodoks Marksizm, Marx’ı bir “mesih” gören anlayışa sürüklenmiştir. Korsch, Lukacs ve Gramsci’nin, bu yaklaşımın aksine, Marksizmi eylem, kültür ve özneliğin önemini vurgulayan bir “praksis felsefesi” olarak görmeleri söz konusudur. Bu düşünürlerin Ortodoks marksizme yönelik eleştirilerini Eleştirel Teori’nin Marksizm eleştirisi olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu dogmatik yaklaşımı reddeden, Eleştirel Kuram ya da Marksizm geleneğinde kendilerini görenler, Eleştirel Kuramı eleştirel bir Marksizm olarak değerlendirdiler.

Bu konuda Löwenthal şöyle demektedir: Eleştirel Kuram, değişen tarihsel koşullardan dolayı Marx’ın kategorilerini ve çözümlerini artık mekanik bir biçimde sahiplenmeyen, Marksizmin gelişmiş bir biçimidir.

MODERNİZM KAVRAMI VE ELEŞTİRİSİ

18. yüzyıl Aydınlanma Dönemi ile başlayan akıl çağı, modernizm (modern) kavramını gündeme getirerek bu yüzyıldan günümüze kadar gelen çağların modern çağlar olarak nitelenmesine yol açmıştır. Modernizmi betimleyen temel olgu ve kavramlardan bazıları ise rasyonellik, aklın egemenliği, bilimsel/evrensel doğrular, bilimsellik, sistematik düşünme ve pozitivistizmdir. Modern teriminin içeriği, her çağda, her dönemde yeni olan şeylerle değişmekle birlikte, eskiden yeniye geçişi ifade etmektedir. Modernitenin ortaya çıkışı, her şeyden önce zihinsel bir devrimin sonucudur. Bu zihinsel devrim, aydınlanma olarak adlandırılan bir sürece tekabül etmektedir. Aydınlanma Dönemi, insana, topluma ve doğaya ilişkin yeni düşüncelerin geliştiği bir dönemdir. Ancak, aydınlanmayı bir düşünce tarzının ifadesi olarak algılamak doğru bir yaklaşım olacaktır. Modernizm, ilerleme olgusunu temel alarak insanlığın gittikçe daha iyi ve üstün bir amaca doğru hareket ettiğini kabul eder. Bununla birlikte, modern dönemde her alanda ortaya çıkan doğrular, kuramlar ve sistemler, tartışmasız niteliğe bürünmüş; bireysellikler, bireysel nitelikler, bu sistemler içinde eridiği için ön plana çıkamamışlardır.

POSTMODERNİZM VE TARİHSEL KÖKENLERİ

Kavram olarak "post" ön eki, Batı dillerinde "ötesi", "sonrası" anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak bu ek, modernden sonra gelen, onun teorik ve kültürel pratiklerini olumsuzlayan, bu kültüre ait temel kavram ve perspektifleri sorunsallaştıran ve hatta bunları yadsıyan bir tutum içerisinde gözükmektedir. Buna göre postmodernizmin tanımı kavram olarak hayli belirsizdir.

Buna paralel olarak, net bir tarihi de yoktur. Postmodernizm, son 20 yıl içinde ortaya çıkan kapsamlı bir söylem alanıdır ve bu alan içinde birbirinden farklı hatta karşıt görüş ve yaklaşımlardan söz edilebilmektedir. En genel anlamda söylenecek olursa, postmodern söylemin temel özelliklerinden birisi yeni bir dönemi ifade etmiş olmasıdır. Bu, modernite olarak tanımlanan dönemin sona erdiği ve onu takip eden yeni bir dönemin ortaya çıktığı anlamını taşımaktadır. Modernizme bir eleştiri olan postmodernizmin ise ortaya çıkışında üç faktörün önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir.

Bu faktörlerden ilki, aydınlanmaya bütün yönleri ile karşı çıkan postmodernizmin aydınlanmadan kopuşunun, Nietzsche, Heidegger, yapısalcılık ve postyapısalcılığın antihümanizmi ve özneye yönelik eleştirisi tarafından hazırlanışına işaret eder. Postmodernizmin doğuşunda ikinci olarak, Avrupa'nın 20. yüzyıldaki politik tarihinin çok etkili olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Çünkü bu tarih, iki büyük dünya savaşına, Avrupa kaynaklı sömürgecilığe, faşizmin yükselişine, insanlığın soykırımından geçirilmesine şahitlik etmiştir. Söz konusu bu olumsuz gelişmeler; Batı'nın hümanizmine, ilerlemeciliğine ve iyimserliğine vs. gölge düşürmüştür.

Bu durumun, modernizmin sorgulanmasına neden olarak postmodernizmin doğuşunda etkili olduğu söylenebilir. Postmodernizmin doğuşunda etkili olan son faktör ise, Marksizm'in 20. yüzyıldaki durumu olmuştur. Postmodernizmin bakış açısından, modernizmin ayrılmaz bir parçasını oluşturan Marksizm, teoriden pratiğe doğru olan gelişimini bu yüzyılda tamamlamış ve birtakım sosyalist rejimlerin resmi öğretisi hâline gelmiştir. Ancak Marksizmin uygulamadaki başarısızlığı, postmodernizmin karşı çıktığı aydınlanma projesiyle modernizmin iflasının kesin bir kanıtı olduğu için postmodernizmi hazırlayan en önemli etken olmuştur.

Bunlara ilaveten, postmodern düşüncüyü hazırlayanlar arasında, bilimdeki gelişme ve tartışmaları da dikkate almak gerekir. Bir kavram olarak postmodern sözcüğü, geçen yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramı ilk kez kullanan kişilerden biri İngiliz ressam ve sanat eleştirmeni J. W. Chapman'dır. O, 1870'li yıllarda avangart konumunda gördüğü resimleri postmodern olarak nitelemiştir. Daha sonra, Alman düşünür P. Pannwitz, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yazdığı (1917'de) kitabı "Alman Kültüründe Bunalım"da, Avrupa'nın hümanist değerlerinin çöküşü anlamında postmodern kavramını kullanmıştır. Toynbee, postmodern dönemde aydınlanma etiğinin yıkıldığından bahsetmekte ve insanlar için sorunlu bir döneme girildiğini ileri sürmektedir. Burada Toynbee'nin, postmodern kavramını, bir olumsuzluğu ifade edecek biçimde kullandığı görülmektedir.

Alman kültür tarihçisi B. Rosenberg, 1950 yılında yazdığı eserinde (Mass Culture) postmodern kavramını, yeni bir kültürel oluşumu ifade edecek şekilde kullanmıştır. Bununla birlikte, aynı dönemde P. Drucker ise postmodern kavramını farklı bir anlamda ve olumluluk ifade edecek şekilde kullanmaktadır. Ona göre ileri sanayi ülkeleri, bilginin olağanüstü yaygınlaştığı bir postmodern dünyaya doğru yol almaktadır. Postmodern kavramı, Amerika'da 1950'li yılların sonlarında belirli bir sağlamlık elde etmiştir. Burada kavramın çıkış alanı, edebiyat olmuştur. Fakat bu edebiyat, asılı

anlamında değil, şimdi ve gelecek üzerine genel bir anlaşma ortamı olarak anlaşılabilir edebiyattır. Bu bağlamda postmodern edebiyat tartışmaları, 1959 ve 1960 yıllarında I. Howe ve H. Levin ile başlar. Söz konusu yazarlar, çalışmalarında postmodern edebiyattan önemli oranda bahsederler. Postmodern kavramının, önce mimariyi, sonra dans, tiyatro, resim, film ve müziği kapsayarak daha yaygın bir gerçeklik kazanması 1970'lerin ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Klasik modernizmden postmodern bir kopuş, mimari ve görsel sanatlarda oldukça fark edilebilir olmasına rağmen, edebiyat alanında postmodern bir kopuş nosyonunu araştırmak daha zordur. Öte yandan postmodern terimini Fransa'da Kristeva ve Lyotard, Almanya'da ise Habermas ele almıştır. Postmodernizm, sanatın bütün alanlarına sirayet ettiği gibi, bilimlere de sirayet etmiştir.

Nitekim sosyolojide "postmodern" kavram, 1968'de A. Etzioni ile görüldü. Ona göre postmodern toplum; iletişim, bilgi ve enerji teknolojilerinin gittikçe artan bir ilerlemesiyle belirlenir. Öte yandan "postmodern" kavramı, 1979 yılında Jean-François Lyotard'ın "Postmodern Durum" adlı eseriyle sonunda felsefede görünmüştür. Burada postmodern kavramı, her şeyden önce "üst anlatıların sonu" olarak tanımlanır.

Nitekim Lyotard, postmodern durumu, bütün üst-anlatılara duyulan kuşkuculuk olarak değerlendirir. Üst anlatılar, evrensel olduğu düşünülen, politik ve bilimsel birçok projenin meşrulaştırılmasında kullanılmış en son gerçeklerdir.

Bilim felsefecisi Feyerband'ın da postmodern düşünceye önemli katkıları olmuştur. Nitekim o, bu konuda "ne olsa gider" ilkesini ileri sürmüştür. Ayrıca kimi filozoflar da postmodernizmi, başta ikinci dönem felsefesindeki "dil oyunları" düşüncesiyle Wittgenstein olmak üzere, felsefede çeşitli düşünürlerce gerçekleştirilen "dilsel dönemeç" in uzantısı ya da doğal bir sonucu olarak değerlendirmektedirler. Baudrillard ise "Simülasyon" adlı yazısında, gerçekliğin yerine, "hiper-gerçeklik" i koyar. Böylece o, metafiziğin bittiğini ve "hiper-gerçeklik" çağının başladığını ilan eder.

POSTMODERNİZMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ YA DA BELİRTİLERİ

Postmodernizmin temel özellikleri yada belirtileri ise şunlardır:

Belirsizlik, postmodern durumun önemli bir belirtisidir. Postmodernin bu belirsizlik özelliğinin, fizikte Heisenberg'in belirlenemezlik ilkesi, bilim tarihi ve felsefesinde Kuhn'un paradigması veya Feyerabend'in bilimsel Dadaizm'i ya da Rosenberg'in oynak tanımlanamaz sanat nesnelerini anımsattığını söyleyenler vardır.

Parçalanma da postmodernizmin önemli bir belirtisi olarak karşımıza çıkar. Nitekim postmodern insan, ister bireysel ister toplumsal olsun her bütünleşmeyi hor görür. Montaja ve kolaja düşkün olan postmodern insan, tabi olma yerine ilişme biçimlerini, mecaz yerine kinayeyi, paranoya yerine şizofreniyi tercih eder.

Çoğulcu yaklaşım da postmodernizmin önemli ilkelerinden birisidir. Postmodernizmde, çok farklı alanların görüşlerinin sentezlenmesi değil, farklı görüşlerin hep birlikte yaşama hakkına sahip olması söz konusudur.

Postmodernistler, tek olanın hâkimiyetini yadsımlarının ve çok kültürlülüğü savunmalarının tabii bir sonucu olarak "eklektik" bir tutum sergilerler. Olayların değerlendirilmesinde, "her şey gider" sloganını benimserler.

Postmodern belirtilerden bir diğeri de "kuralların bozumudur." Bu belirti, tüm kurallılık ve uzlaşım otoriteler için de geçerlidir. Bu bağlamda kültürel kurallılığın bozulması, bilginin mistikleştirilmesinin önlenmesi, toplumsal erke karşı azınlık hareketleri, erkek egemenliğine karşı feminist hareket, hep aynı kurallılık bozumu çerçevesinde görülür.

Bütün bilgilerin göreceli olduğunu ileri süren görecelik de postmodernizmin önemli bir özelliğidir. Nitekim postmodernizm, bu ilkeye dayanarak, modernizmin tekçi ve bölünmez nitelikteki değerlerini ve ilkelerini sarsmaya çalışır.

Postmodern, geleneksel "ben" in içini boşaltır. İç ve dış boyut olmaksızın görünür bir yüzeysellik "ben" i yok eder. "Ben", postmodern dil oyununda kaybolur. Böylece postmodernizm, modernizmin en temel özelliklerinden biri olan insanı, her şeyin merkezine koymasını eleştirir.

Postmodernizmin bir belirtisi de ironidir. Postmodernizm bu olguyu, perspektivizm diye adlandırır. Burada ironi, otoriter bir sav karşısında farklı bakış açılarının ortaya konulması olarak anlaşılır.

Postmodernizm açısından, "melezleşme" olgusu da önemli bir postmodern belirtidir. Bu evrede, kopya ile orijinal aynı gerçekliğe sahip olur. Buradan, süreklilik ile süreksizliğin, yüksek ve aşağı kültürün birbirine karıştığı başka bir gelenek tasarımı ortaya çıkar.

Postmodern bir belirti olarak "karnavallaşma" olgusu ise, belirsizlik, parçalanma, kurallılığın bozumu ve ben'in yitimi olgularının aşırıya götürülmesidir. Ancak söz konusu kavram, postmodern anlayıştaki komiğe, hatta bazen saçmaya varan bir şeye de aracılık eder.

Postmodern anlayış açısından, hiçbir bireyin elinde, toplumun tamamında zaman ve mekândan bağımsız olarak ne olduğunu kavrayacak ve aktaracak ne bir kuram ne de bir dil söz konusudur. Çünkü dil ile toplum iç içedir. Özne nesneden, kişi toplumdan soyutlanarak algılanamaz. Yine bütün insanları kapsayacak meta-dil veya meta-anlatımlar yoktur. Küçük anlatılar, büyük anlatılara tercih edilmelidir. Postmodernizm, üst anlatıları tamamen reddettiği için tarihin de teorik bir söylemle ele alınmasını

reddederler. Alışılmış anlamda geçmiş ve gelecek kavramlarına, postmodernizm yabancıdır. Postmodernizm açısından, geçmiş, büsbütün geçmemiş olduğu gibi, gelecek de bütünüyle gelecek değildir. Aksine her ikisi de bir bakıma şimdidir.

Postmodernizmin bir diğer özelliği, her şeyin metin olduğu anlayışına dayalı oluşudur. Postmodern metin, alışılmış anlamda sözel olduğu gibi, sözel olmayan göstergelerden de oluşmuş olabilir. İster sözel olsun ister olmasın sanat eserleri, felsefe ve bilim dillerinin hepsi, metindir.

Postmodernizm açısından, evrensel değerlerden ziyade yerel değerler peşinde koşmalı, insan ve toplumların benzeşen özelliklerinden ziyade farklılaşan özellikleri bilime konu edilmelidir.

Postmodernizmde dine ve geleneklere dönüş teması da önemli bir tema olarak karşımıza çıkar.

POSTMODERNİZMİN BAZI ÖNEMLİ SAVUNUCULARI

Lyotard ve Postmodern Durum Jean-François Lyotard (1924-1998)'ın 1979 yılında yazdığı "Postmodern Durum" adlı yapıtı, postmodernizm tartışmaları içinde önemli bir yapıttır. Onun bu yapıtında söyledikleri, postmodernizm açısından son derece kayda değer şeylerdir. Bu bağlamda, Lyotard'ın postmodernizmin gelişmesine iki şekilde katkıda bulunduğu kabul edilir.

Her şeyden önce o, 1970'li yıllarda felsefi modernizm ile modern pek çok gelişmeye karşı şiddetli bir hücum başlatmıştır. Etkisinde kaldığı Marksizmi tam bu noktada terk eden Lyotard, liberal kapitalizmi de sert bir şekilde eleştirir. Bununla birlikte onun asıl itirazı, modern bilim ve teknolojiye olmuştur.

Bilimsel ve teknolojik gelişmenin insanın kurtuluşundan çok, acıların ve huzursuzlukların nedeni olduğunu fark eden Lyotard'a göre, bilimsel ilerleme, insanı aydınlatmak ve zenginleştirmekten ziyade gelir dağılımlarında uçurumlara yol açmış ve ülkeler arasındaki farklılıkları artırmıştır.

Lyotard, Wittgenstein'in dil oyunları anlayışına dayanarak, modern bilimin mutlakçılığının yerine her biri kendi entelektüel kabulleriyle inançlarına sahip paradigmlar veya dil oyunları düşüncesini geçirir.

Lyotard, postmodernliği, postendüstriyel topluma karşılık gelen bir durum olarak değerlendirir.

Lyotard'a göre, modern zihniyet üst anlatılarla besleniyorsa, ona tamamen karşıt olan postmodern bakış açısı da büyük anlatılara karşı bir tavır ile karakterize olur. Böylece postmodernizmi Lyotard, üst anlatılara yönelik inanılmazlık olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu inanılmazlık, bilimlerdeki ilerlemenin bir ürünüdür.

Lyotard, Postmodern Durum'da bilginin nasıl niceliksel, mekanik ve hesaplanabilir bir şey olarak tasarlanma durumuna geldiğini dile getirir. Bu bağlamda, bilgisayarlaştırılmış toplumdaki bilgi üzerinde duran Lyotard'a göre, toplumlar postendüstriyel döneme, kültürler de postmodern olarak bilinen çağa girdikçe bilginin konumunda değişimler olur.

Lyotard, modernist bakışın, bilimsel bilgi ve enformasyon teknolojisi yoluyla oluşturduğu baskıcı unsurlardan bir çıkış yolu bulmak amacıyla Wittgenstein'in dil oyunları anlayışından yararlanma yoluna gider. Bilgisayara dayalı ve enformasyon merkezli toplum görüşünün, bir ideoloji ve üst anlatı olduğunu ileri süren Lyotard açısından dil, sistem olarak toplum görüşünün kabulleri ile çatışır. Bu bağlamda o, konuşulan dil üzerinde yoğunlaşır.

Lyotard, bilimsel bilginin dışında anlatsal bilginin önemini ve gereğini vurgulamaktadır. Ona göre, bilginin bütününe temsil etmeyen bilimsel bilgi, anlatsal bilgiyle sürekli olarak rekabet ve çatışma içindedir. Geleneksel toplumlarda anlatsal bilginin üstünlüğünü vurgulayan Lyotard'a göre anlatılar, popüler öyküler, söylenceler, efsaneler ve masallardan oluşur.

Jean Baudrillard ve Simülasyon Kuramı Baudrillard öncelikle, sembolik mübadele etrafında organize olan modern öncesi toplumlar ile üretim olgusuna göre örgütlenen modern toplumlar arasında keskin bir ayrım yapar. Birinciden ikinciye geçişin, tarihin en önemli anlarından birini meydana getirdiğini ileri süren Baudrillard, şimdi artık simülasyon olgusu üzerine yükselen, başka bir ifadeyle simülasyona dayanan postmodern toplumun ortaya çıktığını iddia eder. Böylece Baudrillard, modern toplumun örgütlenen üretim ve fayda mantığı ile postmodern toplumların organize edici ilkesi olduğuna inandığı simülasyon mantığı arasında bir ayrım yapar.

Simülasyon kavramı; Baudrillard'ın, günümüz postmodern dünyasının gerçek bir toplumdan ziyade, sembollerle imajların, gerçek ve somut olanın yerini aldığı sanal bir gerçeklik olduğunu göstermek amacıyla geliştirmiş olduğu bir kavramdır. Böylece, diğer postmodern düşünürler gibi Baudrillard da dünyada son 20- 25 yıl içinde ortaya çıkan değişimlerden etkilenmiş ve bu süreçle ilgilenmiştir. 20. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan toplum, çoğu kişi tarafından "sanayi ötesi toplum" olarak adlandırılmıştır.

Baudrillard da sanayi ötesi toplumu, tam bir dönüşüme uğrayan ve bunun sonucu olarak kendine özgü bir kültür ve teknoloji tarafından belirlenen toplum olarak tanımlamaktadır. Baudrillard'a göre postmodern toplumda iletişim araçlarındaki devrim, son derece etkin bir kodlamayı olanaklı kılmıştır. Buna bağlı olarak da bütün her şey âdeta dijitalleşmiştir. Bu, tarihin sonunun gelmesi demektir.

Baudrillard'ın postmodern dünyası, aynı zamanda çok keskin içe göçüşün yaşandığı, yani toplum ile kültürün eskiden özerk olan alanlarının, aralarındaki sınırların silinmesi ve farklılıkların ortadan kalkmasıyla beraber birbirlerinin içine geçtikleri bir dünyayı tanımlar.

Baudrillard'a göre, simülasyon evresinde toplumsal yoktur; toplum ötesi, yani "kitle" vardır. Kitle ise, toplumsalın içi boş ve kendinden geçmiş anlamını kaybetmiş biçimidir. Baudrillard'a göre, siyasal

süreç, toplum, sınıf ve sınıf çatışması, toplumsal değişim gibi alanları açıklamaya yönelik geleneksel kuramlar tüm gerçekliklerini kaybetmiştir. Çünkü bu kuramlar, insanı, toplumsal sınıfı ya da yığınları herhangi bir eylemi yapmaya yeterli saymaktadırlar. Oysa artık bir olağanüstü uyumluluk aşamasına girilmiştir ve insanlar bu aşamada özgür eylem yapma yeteneklerini yitirmişlerdir.

Baudrillard'a göre, iş görebilen tek gönderenin adı, sessiz çoğunluktur. Bütün güncel sistemler, bu model üzerinden iş görmektedirler. Varlığı artık toplumsal değil, istatistiksel olan bu kaypak kavramın ortaya çıkabildiği tek yer sondajlardır. Bununla birlikte sessiz çoğunluğun ya da kitlelerin düşsel bir gönderen olması, onun var olmadığı anlamına gelmez. Bunun anlamı, sessiz çoğunluğun artık temsil edilemeyecek bir durumda bulunmasıdır.

Baudrillard, simülasyon kuramı ile gerçekliğin yerine "hiper gerçeklik"i koymakta ve böylece metafiziğin bittiğini ve "hiper gerçeklik" çağının başladığını ileri sürmektedir. Bu yeni dönem anlayışıyla Baudrillard, modern toplumdaki kopuşun gerekliliğini vurgulamış ve postmodern toplumun yeni bir söylem sunduğunu iddia etmiştir. Ona göre postmodern toplum, simülasyon etrafında dönen bir toplumdur. Yani günümüz postmodern dünyası, gerçek bir toplumdan ziyade, âdeta semboller ve imajların, gerçek ve somut olanın yerini aldığı sanal bir gerçeklik meydana getirir.